

Bretxa laboral i jubilació de la dona a Espanya:

Cap a una feminització de la pobresa?

Azar Mohamed Pernia

azarmp@uoc.edu

30/06/2020

Director: Marc Grau Grau

Treball final de màster

Curs 2020, Segon Semestre

Índex

Resum/Abstract	4
1.Introducció	5
1.1 Contextualització	6
2.Objectius	6
3.Marc teòric	7
3.1 Què és la feminització de la pobresa?	7
3.1.1 Mesures de la pobresa des d'una perspectiva de gènere	8
3.2 Bretxa laboral de gènere	12
3.2.1 Bretxa de gènere a les pensions	14
4. Metodologia	15
5. Anàlisi	16
5.1 La pobresa des d'una perspectiva de gènere en el context espanyol	16
5.1.1 Taxa risc de pobresa i taxa AROPE des d'una perspectiva de gènere.....	16
5.2 Bretxa laboral de gènere	20
5.2.1 Nivell de formació i camps d'estudi	20
5.2.2 Tipus de contracte.....	23
5.2.3 Taxa d'activitat, ocupació i atur	25
5.2.4 Salari	30
5.3 <i>Tendències demogràfiques a Espanya</i>	32
5.4 Pensions de jubilació a Espanya.....	34
5.4.1 Pensions no contributives	35
6. Resultats i discussió	37
7. Conclusions	42
8. Bibliografia	43
9. Índex de gràfics	45
10. Índex de taules	46
11. Annexos	47

Resum/Abstract

L'etapa de jubilació hauria de contemplar un benestar i gaudir dels últims anys de la vida, si les pensions de jubilació són insuficients les persones estarem més exposades a viure aquesta etapa en condicions de pobresa.

L'elaboració d'aquest document pretén observar si l'impacte de la bretxa de gènere laboral sobre les pensions de jubilació està contribuint a una feminització de la pobresa.

En primer lloc, veurem en què consisteix el fenomen de la feminització de la pobresa i les diferències entre homes i dones sobre els principals indicadors existents de pobresa.

En segon lloc, s'observen les diferències entre homes i dones sobre els quatre factors de l'àmbit laboral següents: salari, tipus de contracte, nivell de formació i camp d'estudi i taxa d'activitat, ocupació i atur. Tal i com veurem, des de la introducció de la dona al mercat laboral, la seva activitat ha anat en augment, però les condicions laborals són pitjors que les dels homes. Per exemple, a través dels contractes temporals i jornades parcials, els quals es vinculen majoritàriament a les dones.

En tercer lloc, es determinen les pensions de jubilació dels homes i les dones, així com les pensions no contributives, de les quals les principals beneficiàries són les dones.

A través de la lectura d'aquest treball, veurem com actualment les desigualtats entre els homes i les dones durant les seves trajectòries professionals encara són molt presents a la nostra societat. La trajectòria laboral influeix sobre la pensió de jubilació que obtenim quan sortim del mercat laboral i ens retirem. Moltes dones veuen impossibilitat el seu accés a una pensió de jubilació degut als requisits per poder accedir-hi. Per aquest motiu, sol·liciten una pensió no contributiva amb l'objectiu d'intentar evitar la pobresa i viure aquesta etapa dignament.

Paraules clau: feminització de la pobresa, bretxa de gènere i pensió de jubilació.

The retirement stage should look the well-being of the last years of life. If the retirement pensions are insufficient people will be more exposed to live in poverty conditions.

The focus of this paper consists on analyze whether the impact of the gender labor gap on retirement pensions is contributing to the feminization of poverty.

First of all, we will look at the phenomenon of the feminization of poverty and the differences between men and women over the main poverty's indicators.

Secondly, we will see the differences between men and women about the following workplace factors: salary, type of contract, level of training and study, activity tax, occupation tax and unemployment tax. Since the introduction of the women into the labor market, their activity has increased, but working conditions are worse than those of men. For example, temporary contracts and part-time work are mostly linked to women.

Thirdly, we will look the differences between men and women over the retirement pensions and the non-contributory pensions, which are mainly linked to women.

Through the reading of this study, we will see that the inequalities between men and women during their professional trajectories are still present in our society. The career path weighs on the retirement pension when we retire. Many women find impossible to get a retirement pension due to the requirements that the government requests to access to it. For this reason, mainly women are applying for a non-contributory pensions in order to avoid poverty and live this stage decently.

Keywords: feminization of poverty, gender gap and retirement pension.

1.Introducció

El tema d'estudi d'aquest treball final de màster està relacionat amb el paper de la dona en el mercat laboral actual i amb com contribuirà a la situació de les nostres pensions de jubilació i també de les nostres filles en un futur.

El punt de partida va ser amb la lectura d'un article de BBVA del 2019 titulat "Impacto en las pensiones de la brecha salarial de género y la interrupción de la carrera profesional". En aquest, s'explicava com la dona ha assumit tradicionalment les funcions de la cura i de la llar causant a la seva vida professional una cotització intermitent, frenant la seva promoció professional i influint a la seva protecció en el sistema de la Seguretat Social. La lectura d'aquest article em va conduir a anar més enllà i a qüestionar-me:

L'impacte de la bretxa laboral de gènere sobre les pensions de jubilació està contribuint a la feminització de la pobresa?

Les diferències entre homes i dones durant la vida laboral influeix directament en l'accés a les pensions de jubilació, ja que aquestes depenen directament del nombre d'anys cotitzats, de la continuïtat laboral i de les bases de cotització. Mitjançant el present estudi pretenc profunditzar en la bretxa laboral de gènere i l'impacte que té sobre les pensions de jubilació de les dones i comprovar si aquesta bretxa està contribuint al fenomen de la feminització de la pobresa.

Des de la introducció de la dona al món laboral fins avui en dia, la seva presència ha anat guanyant cada vegada més terreny, tanmateix encara continua essent inferior a l'activitat de l'home. Les desigualtats entre homes i dones en el món laboral es manifesten en una bretxa en taxes d'ocupació i atur, en un major temps de jornades parcials, en contractes temporals, en discriminació salarial i en una segregació de les dones en ocupacions menys remunerades. Aquesta bretxa de gènere en el món laboral genera uns efectes a les futures pensions de jubilació, però, fins a quin punt aquest impacte està contribuint a la feminització de la pobresa?

La metodologia utilitzada per portar a terme aquest estudi ha estat primerament la recerca bibliogràfica del marc teòric per tal d'extreure la màxima informació sobre estudis predecessors. En primer lloc, s'explica de manera general què és la feminització de la pobresa i les principals eines de mesura. En segon lloc, es recull informació sobre estudis empírics de la bretxa en el món laboral i els principals aspectes que la conformen des d'una perspectiva de gènere. En tercer lloc, se centra l'atenció en les investigacions relacionades amb la bretxa de gènere a les pensions a Espanya. Aquesta primera recerca s'ha fet gràcies al fons documental de la Biblioteca de la Universitat Oberta de Catalunya.

La segona recerca ha estat des d'una perspectiva de gènere i dins el context espanyol, s'han recopilat les següents dades: les taxes de pobresa, el nivell de formació i camp d'estudi, el tipus de contracte, les taxes d'activitat, ocupació i atur, el salari i les pensions de jubilació i les no contributives (PNC) que afecten majoritàriament a les dones. A més s'han recollit les principals tendències demogràfiques per tal de posar de manifest l'augment de l'esperança de vida i la baixa natalitat, que afectaran sobre les pensions i marcaran el seu present i el seu futur.

Per últim, s'analitzen les dades recopilades a la segona recerca dels homes i les dones i es profunditza en les seves desigualtats pel que fa a la seva vida laboral i a les pensions de jubilació. Per últim, s'aproxima a donar una resposta a si podem afirmar que aquest impacte està contribuint a la feminització de la pobresa al nostre país.

1.1 Contextualització

L'article 22 de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948 reconeix que "Tota persona, com a membre de la societat, té dret a la Seguretat Social". L'existència del sistema públic de pensions pretén assegurar un nivell de vida suficient a les persones en el moment en què ja no poden treballar per raons d'edat o incapacitat. Concretament l'Organització Internacional del Treball (OIT) reconeix que les pensions de jubilació tenen un paper decisiu per garantir la seguretat dels ingressos i el benestar de les persones amb edat.

A l'any 2013 es va introduir a Espanya la Reforma Llei 27/2011, la qual marca els següents objectius pel 2027: retardar l'edat legal de jubilació als 67 anys, augmentar els anys cotitzats per tenir dret a una pensió completa fins els 37, i per últim, augmentar també el nombre d'anys sobre els quals es calcularà la base de la cotització fins els 25 anys.

L'edat mitjana de la població a Espanya no ha parat d'augmentar les últimes dècades i la natalitat ha disminuït significativament. La proporció de persones majors de 65 anys s'ha incrementat i l'envelliment de la població espanyola és un fenomen progressiu a la nostra societat. A més, la tendència fins el moment condueix a una feminització de l'envelliment o el que és el mateix a una presència majoritàriament femenina dins el col·lectiu d'edat avançada. Tot això, unit a les desigualtats salarials i a la major dedicació de la dona a la cura dels fills o a persones dependents està impactant a les actuals rendes i futures pensions de les dones.

En el context actual, ens trobem a 27 anys d'assolir l'objectiu de la reforma, l'edat legal de jubilació es situa en 65 anys i 10 mesos, els anys cotitzats mínims són 37 i el nombre d'anys sobre els quals es calcula la base de cotització 23 anys.

2.Objectius

L'objectiu principal d'aquest treball és investigar si l'impacte de la bretxa de gènere durant l'activitat laboral sobre les pensions de jubilació de les dones a Espanya està contribuint a la feminització de la pobresa. Per tal de mesurar la bretxa, per una banda es recullen i analitzen les dades per homes i dones sobre nivell de formació i àmbits d'estudi, salari, tipus de contracte i taxes d'activitat, ocupació i atur. Per altra banda, es recullen i analitzen les dades sobre pensions de jubilació i no contributives des d'una perspectiva de gènere. El període de recopilació de totes les dades s'ha delimitat en base a l'any d'aplicació de la reforma Llei 27/2011, és a dir, des de l'any 2013 fins a 2018, que a més coincideix amb una etapa post-crisi econòmica del 2008.

A fi de respondre la hipòtesi plantejada s'han plantejat una sèrie d'objectius secundaris:

En primer lloc, els objectius teòrics són determinar què és la feminització de la pobresa, ja que es tracte d'un concepte complex amb diverses interpretacions i línies d'investigació, també mostrar les principals mesures de pobresa existents des d'una perspectiva de gènere.

En segon lloc, els objectius de caire contextual consisteixen en observar l'evolució dels indicadors de pobresa a Espanya des d'una perspectiva de gènere pels diferents grups d'edat de la població. També determinar la bretxa de gènere al món laboral a Espanya i concretament els següents aspectes que la conformen; salari, tipus de contracte, nivell de formació i àmbit d'estudi i taxes d'activitat, ocupació i atur. A més, conèixer les principals tendències demogràfiques i com aquestes afecten a les pensions de jubilació.

Per últim, els objectius analítics són analitzar les pensions de les dones a Espanya, concretament les de jubilació i les no contributives. Així com donar resposta a la hipòtesi

plantejada, és a dir, si l'impacte de la trajectòria laboral de les dones sobre les pensions de jubilació està contribuint a un procés de feminització de la pobresa.

3. Marc teòric

El marc teòric es realitza amb l'objectiu de recollir la màxima informació existent respecte al tema d'estudi, el qual es centra al voltant de tres temes principals: la feminització de la pobresa, la bretxa laboral de gènere i el sistema públic de pensions a Espanya.

3.1 Què és la feminització de la pobresa?

La pobresa és un fenomen social complex i multidimensional que els últims anys ha estat un tema d'estudi d'interès per part dels agents socials i les polítiques públiques amb l'objectiu d'aconseguir una guia que els ajudi a lluitar contra les causes que la provoquen i les seves conseqüències.

A mida que es va anar profunditzant en l'estudi de les desigualtats existents dins del col·lectiu d'individus pobres es van anar desenvolupant noves línies d'investigació que van conduir a la idea que les dones patien una major incidència de la pobresa que els homes. Aquesta aproximació va adquirir fonamentació gràcies a una millor qualitat de les fonts estadístiques, les quals mostraven que una de les variables més relacionades amb la pobresa és el gènere.

A l'any 1995, les Nacions Unides va començar a incloure el concepte de feminització de la pobresa en els seus informes de desenvolupament humà, a través del Programa de les Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUD), la Comissió Econòmica per Amèrica Llatina (CEPAL) i el Fons de Desenvolupament de les Nacions Unides per la Dona (UNIFEM). La Comissió de la Situació Jurídica i Social de la Dona de les Nacions Unides (2009) reconeix que les crisis econòmiques tenen efectes particulars sobre les qüestions de gènere i constitueixen una càrrega desproporcionada per les dones, per tant, comprèn la necessitat d'integrar una perspectiva de gènere en els marcs macroeconòmics i recomanen un anàlisi de les polítiques econòmiques des d'una perspectiva de gènere. En el context espanyol la crisi econòmica del 2008 ha causat impacte sobre la vida de les persones, mitjançant el present treball podem veure el que ha passat sobre l'activitat laboral dels homes i les dones durant els anys posteriors a aquesta crisi.

Segons Chant (2006) la feminització de la pobresa pot interpretar-se a través de tres afirmacions. En primer lloc, dins del grup d'individus pobres les dones representen un major percentatge que els homes. En segon lloc, cada vegada hi ha més dones pobres que homes. Per últim, una major incidència de la pobresa a les llars on el principal sustentador és una dona.

Fins a dia d'avui, la feminització de la pobresa es tracta des d'una perspectiva de gènere i únicament comprova empíricament que la pobresa té una major incidència en les dones que en els homes. És a dir, es comptabilitzen el nombre d'homes i de dones dins del grup dels individus pobres. Per tant, aquest enfocament demogràfic es considera limitat, ja que es tracte d'un anàlisi incomplet i poc explicatiu (Oliveri, 2013).

Segons Mateo (2000) no es tracte de conèixer quantes dones són pobres, sinó que la pobresa pot estar condicionada pel gènere.

La manca d'eines estadístiques i enquestes sensibles al gènere ha provocat que els investigadors no siguin capaços de realitzar un anàlisi exhaustiu per aprofundir en el procés

d'empobriment degut a diferències de gènere (Mateo i Martínez, 2007).

Les diferències de gènere s'han de tractar i han de contextualitzar-se incloent totes les dimensions que pot contenir el concepte de pobresa i captant les desigualtats a tots els àmbits on les dones desenvolupen la seva vida quotidiana (Oliveri, 2013).

Tortosa (1993) senyala que les situacions de desigualtat poden o no generar processos d'empobriment i que es poden transformar mitjançant el disseny de noves polítiques. Tanmateix, segons apunta Chant (2003: 28), la feminització de la pobresa s'ha convertit en una "ortodòxia global que ja no és qüestionada" tractant al conjunt de les dones pobres com un grup uniforme i entenen ortodòxia com una difusió estesa en contextos acadèmics i polítics.

3.1.1 Mesures de la pobresa des d'una perspectiva de gènere

Un dels objectius principals dels organismes oficials alhora de recopilar dades sobre la pobresa és comptar les persones pobres, és a dir, saber quina part de la població es pot considerar en aquesta situació. Quan el que volen és estudiar l'impacte del gènere sobre la pobresa es procedeix de la mateixa manera, i es continua desagregant les dades per homes i per dones, calculant els percentatges d'homes i de dones que viuen per sota del llindar de pobresa en relació al total d'individus del mateix gènere. Si les dades varien substancialment d'un gènere a un altre, es podrà parlar de feminització o masculinització de la pobresa (Valls i Belzunegui, 2014).

Aquest mateix autor destaca les següents dues aproximacions en relació a l'estudi de la pobresa des d'una perspectiva de gènere:

En primer lloc, senyala la feminització de la pobresa com una major proporció de dones pobres que d'homes. És a dir, utilitza el concepte per indicar que la incidència de la pobresa de les dones és més aguda que en els homes

La segona perspectiva, estudiada per autors com Mateo (2007) i Tortosa (2002), orienten l'estudi cap a la relació entre el procés d'empobriment i el gènere. També alerten que la pobresa no sempre s'ha analitzat des d'una perspectiva de gènere i impliquen manca d'informació sobre les diferents situacions de vulnerabilitat de les dones en comparació amb els homes. Els estudis d'aquesta perspectiva han ajudat a constatar que les trajectòries vitals de dones i homes presenten diferents característiques, i aquestes acaben provocant determinats riscos que afecten més a dones que a homes. Existeixen diferències entre homes i dones respecte les posicions socials i els recursos materials, simbòlics i relacionals que hi estan associats. Per això, caldrà conèixer i analitzar-los des d'una perspectiva de gènere, és a dir, desagregant la informació per dones i homes, així com comparant les situacions on es troben ambdós grups.

Aquests estudis constaten les diferents situacions de dones i homes en front als factors de risc de pobresa i vulnerabilitat i desenvolupen la idea de que el gènere és un dels factors que incideix en la pobresa i augmenta la vulnerabilitat de les dones a patir-la. La vulnerabilitat suposa l'augment de la fragilitat de les persones o les famílies respecte a la pobresa, per les dones seria una de les raons que contribuiria a la feminització de la pobresa o a una major participació de les dones entre els pobres. Aquest risc es relaciona amb dos aspectes; un intern i un extern. Per un banda, es relaciona amb un aspecte extern, com l'augment de preus, la pèrdua de feina o els accidents. Per altra banda, es vincula amb un aspecte intern, que comprèn la manca de recursos per afrontar els riscos i evitar pèrdues més greus (Espino, 2008).

Algunes autores, com per exemple Benería (1992) i Maruani (2007) apunten que les

oportunitats, els rols i les responsabilitats de dones i homes dins i fora de la llar tenen una relació directa amb les posicions en el mercat de treball. Estableixen una relació entre la feminització de certs segments del mercat de treball i l'empitjorament de les condicions laborals. Per contra, altres autors consideren que les diferències entre homes i dones en alguns indicadors no són suficients com per parlar de feminització de la pobresa. Segons apunten Belzunegui et al. (2012) les dades de pobresa entre homes i dones podrien mostrar una realitat a mitges, ja que l'assignació de la situació de pobresa a les persones es realitza de manera global, és a dir, tenint compte tots els ingressos amb els que compte la unitat familiar o la llar, independentment de qui els aporta. Aquest mètode és útil per analitzar amplis conjunts socials, per exemple, per establir comparacions entre països. Tanmateix, no seria útil per determinar quines persones de la unitat familiar o de la llar presenten més vulnerabilitat. Maestro i Martínez (2003) també han criticat el fet d'estudiar la renda exclusivament, ja que deixen de banda altres aspectes no monetaris constitutius de la pobresa.

Les mesures de la pobresa estan directament vinculades a la conceptualització que es fa de la pobresa, és a dir, poden variar segons a quins aspectes de la pobresa senyalin. Com s'ha vist anteriorment, la pobresa des d'una perspectiva de gènere és un concepte complex, dinàmic i multidimensional, per això, planteja la necessitat de comptar amb noves i diverses formes de mesura. A l'estudi de CEPAL-UNIFEM (2004) sobre la pobresa des d'una perspectiva de gènere es presenten les següents propostes de mesures:

Mesura de l'ingrés per llar

La mesura dels ingressos és un dels mètodes més utilitzats, l'avantatge principal que presenta és que es tracte d'un bon indicador quantitatiu que ofereix bons resultats, a més, és el mètode que presenta major disponibilitat de dades. També permet establir comparacions entre països i regions, així com, quantificar el fenomen de la pobresa per poder elaborar les polítiques a seguir.

Per altra banda, aquest mètode només contempla la mesura monetària de la pobresa i no considera els aspectes culturals, les relacions de poder que determinen l'accés als recursos i el treball no remunerat, indicador clau que podria reflectir millor el fenomen de la pobresa i les diferències entre homes i dones. Així, els elements metodològics provenen de la teoria econòmica, tot i que el fenomen de pobresa no es tracte exclusivament d'un fenomen econòmic. A més, no existeix una teoria universal sobre la pobresa que permeti distingir entre pobres i no pobres, per això, moltes vegades la definició de la línia de pobresa depèn dels criteris polítics de cada país. La mesura de la pobresa segons l'ingrés presenta una variabilitat elevada, enlloc de fixar una línia de pobresa es podria establir un rang de quotes mínimes i màximes que permetin mesurar els nivells de pobresa segons el moment.

Els defensors d'aquest tipus de mesura argumenten que l'indicador dels ingressos és multidimensional degut a què està relacionat amb altres aspectes, com el capital humà i les relacions socials. En aquesta idea de la multidimensionalitat, també es contempla que l'ingrés defineix el tipus i la magnitud dels satisfactoris materials i no materials als que poden accedir les persones per cobrir les seves necessitats, és a dir, la preferència dels consumidors en l'elecció de la cultura, la salut i l'educació. Per contra, els crítics plantegen que no tenen en compte que les persones també satisfan les seves necessitats per mitjà de recursos no monetaris, com per exemple, xarxes comunitàries o suport familiar.

La metodologia basada en l'ingrés per càpita de les llars i les línies de pobresa es consideren insuficients per analitzar la pobresa des d'una perspectiva de gènere. No permet reflectir els processos diferents que viuen dins de les llars els homes i les dones. Aquest mètode considera que tots els membres de la llar tenen les mateixes necessitats i que tots pateixen la pobresa de la mateixa manera.

Les principals limitacions que presenta aquest mètode són que no reflecteix les desigualtats de gènere, ja que no considera que el treball no remunerat constitueixi un ingrés en aquelles llars on existeix una persona dedicada a tasques domèstiques o de cura. Aquest mètode tampoc permet observar diferències entre homes i dones respecte a l'ús del temps, un dels aspectes que permeten caracteritzar la pobresa des d'una perspectiva de gènere.

Mesura de la pobresa per ingressos des de la perspectiva de gènere

Aquesta mesura contempla tres propostes diferents la mesura d'ingressos a nivell individual, la mesura combinada d'ingressos i l'indicador sintètic de la pobresa econòmica.

En primer lloc la mesura d'ingressos a nivell individual permet captar la pobresa d'aquelles persones que resideixen en llars no pobres i no compten amb ingressos propis, i que per tant, es tracte d'un mètode que permet reflectir les diferències de gènere.

En segon lloc, la mesura combinada d'ingressos planteja mesurar de manera combinada els ingressos a nivell individual i per llar. En aquest mètode, la utilització de dades censals com a instrument per recollir informació presenta l'avantatge de la universalitat i elimina el problema de la representativitat i l'error mostral.

Per últim, l'indicador sintètic de la pobresa econòmica s'elabora calculant l'ingrés global per sexe, és a dir, la suma dels ingressos percebut per dones i homes de remuneracions del treball, rentes, jubilacions, pensions, i transferències corrents i dividit entre la població total de dones i homes respectivament.

Mitjançant aquest càlcul és possible mesurar l'ingrés global per dona i per home. Posteriorment et permet mesurar la bretxa de gènere en l'ingrés global, que es calcula de la següent manera:

$$\text{Bretxa de gènere en l'ingrés global} = [100 - (\text{ingrés global per dona} / \text{ingrés global per home}) * 100]$$

Per altra banda, la EAPN (Xarxa Europea de lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social) elabora anualment un informe sobre l'evolució de l'indicador AROPE (At Risk Of Poverty and/or Exclusion). Aquests informes s'elaboren a partir de la base de dades de l'Enquesta de Condicions de Vida que proporciona l'Institut Nacional d'Estadística (INE) i presenten l'estat de la pobresa a Espanya. L'indicador AROPE serà el que s'analitzarà en el present treball per tal de donar resposta a la hipòtesi plantejada.

3.1.1.1 Taxa risc de pobresa i taxa AROPE

La taxa risc de pobresa és una mesura de la incidència de la pobresa, ja que informa sobre quina part de la població viu per sota de la línia de pobresa. Tanmateix, no proporciona informació sobre el nivell de pobresa dels pobres, ni sobre la magnitud de la manca d'ingrés i tampoc en relació a la desigualtat d'ingrés entre els pobres.

Taula 1. Evolució taxa risc de pobresa a Europa, 2013-2018 (%)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bèlgica	15,1	15,5	14,9	15,5	15,9	16,4
Alemanya	16,1	16,7	16,7	16,5	16,1	16,0
Grècia	23,1	22,1	21,4	21,2	20,2	18,5
Espanya	20,4	22,2	22,1	22,3	21,6	21,5
França	13,7	13,3	13,6	13,6	13,2	13,4
Itàlia	19,3	19,4	19,9	20,6	20,3	20,3

Països Baixos	10,4	11,6	11,6	12,7	13,2	13,3
Portugal	18,7	19,5	19,5	19,0	18,3	17,3
Finlàndia	11,8	12,8	12,4	11,6	11,5	12,0
Regne Unit	15,9	16,8	16,6	15,9	17,0	18,6

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2013-2018)

Com podem observar a la taula 1 de tots els països exposats, Finlàndia, Països Baixos i França són els països que presenten una taxa de pobresa més baixa. Per contra, Espanya és el país del rànquing amb la taxa més alta, situant-se per sobre la mitjana. Concretament, un 21,5% de la població espanyola, o el que és el mateix, gairebé 10 milions de persones estan en risc de pobresa. Durant el període indicat destaca l'evolució de la taxa en augment de Regne Unit i Itàlia, i la disminució de Grècia i Portugal.

Per altra banda, la taxa AROPE o també coneguda com taxa de risc de pobresa o exclusió social, defineix la pobresa més enllà dels termes monetaris i amplia el concepte de pobresa englobant la proporció de persones que es troben en almenys una de les següents situacions:

- Persones que viuen amb baixos ingressos: corresponen a aquelles persones que, tot i comptant les transferències socials, perceben uns ingressos per unitat de consum inferior al 60% de la renda mitjana disponible equivalent.
- Privació material severa (PMS): és la proporció de la població que viu en llars on es troben almenys amb quatre de les següents condicions:
 - o No pot permetre's anar de vacances almenys una setmana a l'any.
 - o No pot permetre's un àpat de carn o peix almenys cada dos dies.
 - o No pot permetre's mantenir la llar amb una temperatura adequada.
 - o No té capacitat per afrontar despeses imprevistes, de 650 euros.
 - o Ha tingut retards en el pagament de despeses relacionades amb la llar principal, com per exemple, l'hipoteca, el lloguer, rebuts de gas, etc. o en compres a terminis en els últims 12 mesos.
 - o No pot permetre's disposar d'un vehicle.
 - o No pot permetre's disposar de telèfon.
 - o No pot permetre's disposar d'un televisor.
 - o No pot permetre's disposar d'una rentadora.
- Baixa intensitat laboral: són persones que viuen en llars amb una intensitat laboral molt baixa, per sota del 20% del total del seu potencial de treball.

Taula 2. Evolució taxa AROPE a Europa, 2013-2018 (%)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bèlgica	20,8	21,2	21,1	20,9	20,6	20,0
Alemanya	20,3	20,6	20,0	19,7	19,0	18,7
Grècia	35,7	36,0	35,7	35,6	34,8	31,8
Espanya	27,3	29,2	28,6	27,9	26,6	26,1
França	18,1	18,5	17,7	18,2	17,0	17,4
Itàlia	28,5	28,3	28,7	30,0	28,9	27,3
Països Baixos	15,9	16,5	16,4	16,7	17,0	16,7
Portugal	27,5	27,5	26,6	25,1	23,3	21,6
Finlàndia	16,0	17,3	16,8	16,6	15,7	16,5
Regne Unit	24,8	24,1	23,5	22,2	22,0	23,1

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2013-2018)

A la taula anterior podem observar com Grècia i Itàlia presenten les taxes AROPE més altes seguits per Espanya en tercera posició. Si ens fixem en l'evolució des de l'any 2013 podem apreciar, a la majoria de països de la mostra, un augment de la taxa fins a l'any 2015 o 2016 i posteriorment un lleuger descens. Excepte el Regne Unit i Finlàndia, els quals sorprenen per un augment de la taxa l'any 2018 respecte a l'any anterior.

3.2 Bretxa laboral de gènere

La igualtat de dones i homes és un dret reconegut a les lleis i normes d'àmbit internacional, europeu i nacional i hom entén que és positiu i necessari aplicar-lo a la nostra societat. Aspectes com ara la conciliació entre la vida familiar i laboral a l'entrar a la maternitat, ha provocat durant dècades diferències de gènere respecte a la participació laboral, ús del temps, salari i contractes. A l'últim segle han succeït grans transformacions socials, polítiques i econòmiques, tanmateix la igualtat efectiva continua essent un objectiu a assolir a la nostra societat.

La bretxa salarial entre homes i dones és un indicador que mesura la desigualtat salarial entre homes i dones. Segons l'autora Sánchez (2015) la bretxa salarial efecte a l'estat present de les persones perquè són una font primordial per poder satisfer les necessitats bàsiques de la vida diària. Però també durant el cicle de vida, perquè aquests salaris conformen el nucli d'accés a les prestacions de jubilació i per tant als futurs ingressos.

A l'entrar a la maternitat, les dones intenten cercar feines que permetin una millor conciliació de la vida laboral i familiar, aquestes feines presenten avantatges com ara els horaris o la flexibilitat laboral, però sovint ofereixen salaris inferiors (Goldin, 2014).

Erosa, Fuster i Restuccia (2016), construeixen un model en el què es suposa que els nens imposen una reducció horària per les dones a Estats Units, i els seus resultats conclouen que les diferències en hores treballades expliquen pràcticament la totalitat de la bretxa salarial existent durant el cicle de vida.

A més, alguns estudis empírics senyalen que la bretxa de gènere, tant en participació laboral com en salaris, s'agreuja amb l'edat.

Segons argumenten autors com Manning o Swaffield (2008) els homes canvien de feina més freqüentment que les dones durant la cerca d'una millor feina, l'anomenat *job shopping* i aquest fet provoca diferències salarials els primers anys de la vida laboral que no es recuperen després. A l'any 2005 aquests mateixos autors, mitjançant la *British Household Panel*, elaboren un estudi on no troben cap bretxa salarial de gènere a l'entrada del mercat laboral. Tanmateix, observen que creix notablement durant els 10 primers anys, llavors intenten demostrar si les diferències en hores treballades i interrupcions laborals expliquen aquestes diferències creixents, finalment conclouen que com a màxim explicarien només la meitat de la bretxa salarial existent.

Existeixen diferents interpretacions i formes de mesurar la bretxa salarial de gènere, però bàsicament els indicadors més utilitzats a nivell europeu es divideixen en dues categories en funció dels factors considerats; sense ajustar i ajustada. La bretxa salarial ajustada mesura la diferència salarial bruta mitjana en percentatge entre homes i dones, independentment de les diferències entre els dos col·lectius pel que fa a les característiques socioeconòmiques i el lloc de treball. Per altra banda, la bretxa salarial no ajustada, mesura la diferència salarial mitjana

entre homes i dones tenint en compte tant les diferències socioeconòmiques dels empleats, com el nivell educatiu, l'edat, etc. com les del lloc de treball, el tipus de contracte, tipus de jornada, sector, etc. (Sánchez, 2015)

Durant la última dècada han augmentat els estudis empírics destinats a mesurar la bretxa salarial de gènere ajustada, tant d'àmbit nacional com internacional. Per exemple, els autors Brindusa, Conde-Ruiz i Marra (2018) destaquen els següents comportaments de la bretxa salarial segons l'edat, el nivell educatiu, l'antiguitat, el tipus de contracte i l'estructura de l'empresa durant el període entre 2002 i 2010:

- Es redueix amb el nivell educatiu, els homes amb educació secundària guanyen un 14% més i els homes universitaris un 12% més.
- Augmenta amb l'edat, els homes entre 30 i 97 anys guanyen un 11% més que les dones de la mateixa edat, i els de entre 50 i 59 anys guanyen un 15% més.
- Augmenta amb l'antiguitat a l'empresa, un home amb més de 7 anys d'antiguitat a l'empresa guanya un 16,4% més que una dona amb la mateixa antiguitat.
- També són més altes pels contractes indefinits, amb el qual un home guanya un 14% més que una dona, i amb un contracte temporal un 8% més.
- Pel que fa a l'estructura de l'empresa, la bretxa augmenta com més gran és l'empresa. Concretament en empreses amb més de 200 treballadors els homes guanyen un 14,3% més que les dones i en empresa amb menys de 10 treballadors un 9,4% més.

Segon dades publicades per l'INE (Institut Nacional d'Estadística) els salaris totals percebuts per les dones a l'any 2014 son un 23% inferiors als dels homes.

Hi ha una gran varietat de factors que influeixen en l'existència de les diferències laborals entre homes i dones, per exemple la CEOE (Confederación Española de Organizaciones Empresariales, 2018) divideix aquests factors en quatre categories en funció de la seva naturalesa:

1. Característiques socioeconòmiques: orientació educativa, nivell d'educació, edat i antiguitat.
2. Característiques del lloc de treball: tipus de contracte, tipus d'ocupació, sector d'activitat
3. Aspectes socio-culturals: maternitat.
4. Altres factors diferents als anteriors.

La doctora Sánchez (2015) analitza els efectes de la crisi del 2008 sobre els següents aspectes de la bretxa laboral: la distribució del salari, els sectors d'activitat, els grups d'ocupació, el tipus de jornada i el tipus de contracte.

En relació a la distribució del salari es mostra un estancament dels salaris a partir del 2010 i també s'implementen les polítiques d'austeritat que contribueixen a que els salaris de les dones disminueixen lleugerament provocant un augment de la bretxa. Entre el 2013 i el 2014 la bretxa salarial disminueix degut a un petit augment dels salaris femenins. A més, Sánchez afegeix que pot succeir que l'augment dels salaris mitjans sigui degut a una destrucció de treballs menys remunerats durant la crisi. Argumenta que la bretxa no afecta de la mateixa manera a tots/es treballadors/es i les condicions de treball precàries del mercat de treball influeixen en la seva evolució. En segon lloc es fixa en els diferents sectors d'activitats i constata que la bretxa salarial també es troba en aquells sectors més feminitzats i precaris, així com en els sectors més masculinitzats i amb salaris elevats, com ara les activitats financeres i d'assegurances, així com les activitats professionals, científiques i tècniques. Per contra, els sectors que presenten

menys bretxa són l'Administració pública i l'Educació, gràcies a la regulació pública del salari. Tanmateix, en el cas de les Activitats Sanitàries es dona una bretxa més alta que la resta d'activitats del sector públic, potser degut als mecanismes de segregació a la feina. En el cas de l'hostaleria s'observa una disminució de la bretxa salarial provocada per una reducció dels salaris masculins. Pel que fa a la indústria manufacturera, també ha vist augmentar la bretxa degut a la forta destrucció d'ocupació. Finalment, el grup ocupacional dels/les directors/res i gerents contempla una bretxa salarial significativament en decreixement al llarg del període analitzat, aquest fet s'explica per un major descens dels salaris masculins respecte als femenins.

Respecte al tipus de jornada, l'autora constata a través de l'anàlisi que les jornades a temps parcial predominen entre les dones adultes d'entre 40 i 54 anys. Pel que fa al tipus de contracte, les dades mostren que la bretxa salarial és superior entre els homes i les dones amb contracte indefinit que entre els que tenen contracte temporal. Aquest fet és degut a l'augment de la bretxa conforme avancen les trajectòries professionals dels homes i les dones, ja que les dones es veuen afectades per la segregació vertical, és a dir, tenen més dificultats per poder desenvolupar-se professionalment i disposen de pitjors condicions laborals.

3.2.1 Bretxa de gènere a les pensions

Si ens centrem en la bretxa de gènere existent a les pensions, trobem que s'han realitzat nombrosos estudis al respecte, a continuació es destaquen aquells projectes més rellevants relacionats amb el present treball.

Pel que fa al marc legal espanyol sobre les pensions, a diferència d'altres països d'Europa, s'emmarca en un model que no estableix diferències entre homes i dones, com per exemple, sobre l'edat de jubilació. Tanmateix, si fem referència a la posició socioeconòmica i sociocultural de les dones, aquesta neutralitat respecte al sexe dels beneficiaris de les pensions no reflexa una neutralitat de gènere (Ayuso, 2018). Aquesta, senyala que a tota Europa, en major o menor mesura, existeix una bretxa de gènere entre pensionistes. A priori, sembla que l'evidència disponible per Espanya considera que com més alt és el nivell educatiu, menor és la bretxa de gènere a les pensions, al contrari de països com Holanda, Regne Unit o Suècia. La bretxa de gènere entre pensionistes a Espanya és menor que a altres països d'Europa. Tanmateix, aquest fet no indica que les dones es trobin en una millor situació econòmica ja que una proporció important de dones d'edat avançada no disposen de pensió. Aquesta situació pot ser a causa de dues variables; no han tingut un treball remunerat al llarg de la seva vida, o bé sí que el van tenir, però no van arribar a contribuir els anys necessaris per obtenir-la.

Segons Miranda (2011) la principal pensió del sistema de pensions espanyol és la jubilació i es distribueix de manera desigual entre homes i dones. En el moment en què les dones arriben a l'edat de jubilació, algunes es troben sense dret a la pensió de jubilació, d'altres amb una pensió menor que la dels homes. Aquest fet és degut a què han obtingut salaris inferiors durant la seva vida laboral o bé perquè han parat la seva promoció professional per fer-se càrrec dels fills o de familiars. Per tant, el sistema de pensions estableix una relació entre la posició en el mercat de treball i les pensions. L'etapa de jubilació de les dones esdevé marcada per ingressos inferiors que els homes, perquè elles tenen menys taxa d'activitat i les actives perceben menys ingressos i tenen una menor dedicació laboral. Segons Miranda, les pensionistes més joves compten amb jubilacions més elevades respecte a les pensions existents, bàsicament degut a què les pensions noves s'incrementen acord als salaris dels últims anys laborables.

Ayuso (2018) va més enllà i argumenta que una de les conseqüències més greus que provoquen les desigualtats en els sistemes públics de protecció social és

la feminització de la pobresa durant la vellesa. Destaca que el sistema de lleis de la Seguretat Social establert després de la dictadura no establia diferències formals entre homes i dones, tanmateix a l'afavorir les cotitzacions llargues, continuades i basades en els salaris més recents, van provocar un avantatge a favor dels homes que avui en dia formen part de la població jubilada. En el grup de dones d'edat avançada més joves s'observa un augment de la proporció de pensionistes de jubilació respecte al grup de dones de més edat i una reducció de les diferències entre aquestes i els pensionistes d'homes de la mateixa edat. Segons Ayuso, durant les pròximes dècades aquesta serà la tendència, ja que les dones amb carreres laborals més llargues i millors remunerades que les seves antecessores, aniran accedint al sistema de pensions.

L'ocupabilitat és més o menys estable en funció del tipus d'activitat que es realitzi, hi ha sectors que estan més predisposats a variacions que d'altres. Les persones que ocupen posicions amb salaris més baixos són susceptibles d'acumular més períodes de desocupació que altres situades en millor posició social. Si ens fixem al final de la vida laboral, hi haurà sectors que vulguin continuar treballant, com per exemple el professorat universitari, o hi haurà d'altres que perdin la feina a pocs anys de jubilar-se i es trobin amb una vida precària sense opcions per la reinserció laboral. Per això, cal reconèixer totes aquestes desigualtats i adoptar polítiques públiques no excloents (Miranda, 2011).

4. Metodologia

En aquest punt s'explica pas a pas la metodologia utilitzada per a la realització d'aquest estudi, es parteix d'una revisió i anàlisi documental i estadístic de fonts secundàries, és a dir, de dades públiques produïdes per organismes oficials. La recerca es centra en tres àmbits principals; la pobresa, la bretxa laboral i les pensions de jubilació.

La metodologia utilitzada per portar a terme aquest estudi ha estat primerament la recerca bibliogràfica del marc teòric per tal d'extreure la màxima informació sobre el tema d'estudi. En primer lloc, s'explica de manera general què és la feminització de la pobresa i les mesures de la pobresa existents des d'una perspectiva de gènere, així com les taxes de risc de pobresa i AROPE en el context espanyol i europeu. En segon lloc, es recullen aquells estudis més rellevants sobre la bretxa laboral de gènere. Aquesta primera cerca s'ha realitzat mitjançant publicacions científiques de divulgació o notícies que s'han trobat a partir de bases de dades com Google Scholar o la Biblioteca de la UOC.

La segona recerca ha estat per la part analítica i s'han utilitzat les dades estadístiques produïdes per les següents institucions per tal de donar resposta a la hipòtesi i als objectius plantejats:

- Eurostat, concretament dades de l'Enquesta Europea de Força del Treball.
- Institut Nacional d'Estadística (INE): Enquesta de Població Activa (EPA) i Enquesta Anual d'Estructura Salarial.
- Seguretat Social
- EAPN (European Anti Poverty Network)

5. Anàlisi

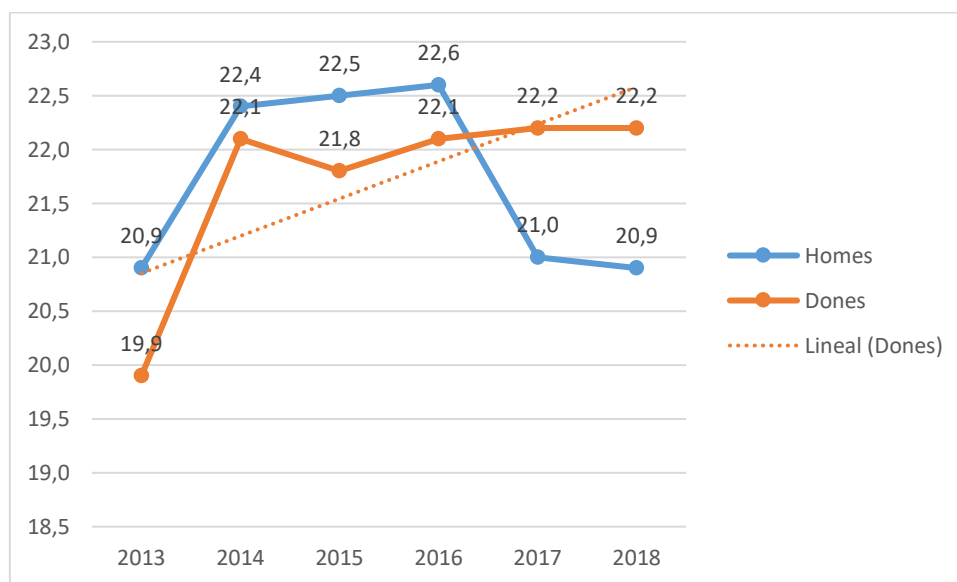
5.1 La pobresa des d'una perspectiva de gènere en el context espanyol

En primer lloc es dona resposta a l'objectiu secundari de contextualitzar la pobresa dels homes i les dones a l'estat espanyol, des de l'any 2013 fins a les últimes dades disponibles.

5.1.1 Taxa risc de pobresa i taxa AROPE des d'una perspectiva de gènere

En aquest subapartat es recull l'evolució de la taxa de risc de pobresa i la taxa AROPE per homes i dones a Espanya amb la intenció de recollir l'evolució dels dos indicadors des de l'any 2013 fins el 2018.

Gràfic 1. Evolució taxa de risc de pobresa per sexe a Espanya (%)

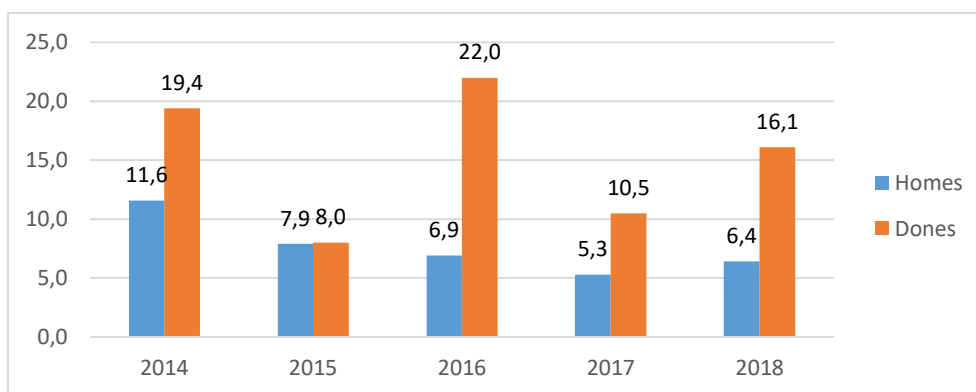
Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2013-2018)

La taula anterior mostra l'evolució de la taxa de risc de pobresa per homes i dones a Espanya des de l'any 2013 fins el 2018. En general, la pobresa femenina ha tingut una evolució més estable que la masculina, caracteritzada per un creixement lent i continuat. Pel que respecte als homes es pot apreciar una taxa lleugerament superior que les dones fins a l'any 2016, quan es produeix un punt d'inflexió i les taxes masculina i femenina es creuen. Segons l'informe de la EAPN (European Anti Poverty Network) sobre l'ARPE de l'any 2016, aquesta tendència pot ser conseqüència de la crisi econòmica del 2008 i de la reducció de llocs de treball al sector de la construcció, i no degut a una millora comparativa de les condicions de vida de les dones.

Pel que fa a la taxa AROPE, a continuació es recullen les dades sobre privació social i material (PSM) a Espanya per edat, sexe i activitat més freqüent des de l'any 2014, essent el primer any amb dades disponibles, fins al 2018.

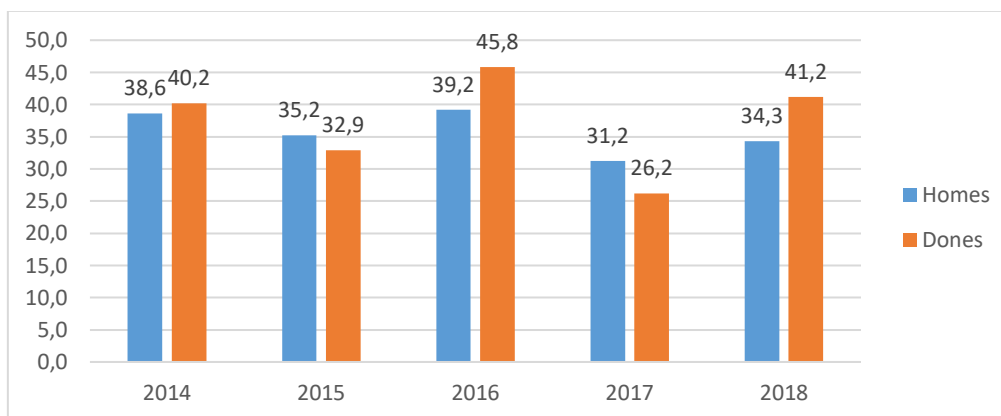
En primer lloc, s'ha classificat la població en tres categories: ocupades, desocupades i retirades. En segon lloc, les categories ocupades i desocupades s'han dividit per edats en els següents grups: de 16 a 24 anys, de 25 a 34, de 35 a 44, de 45 a 54, de 55 a 64 i de 65 anys o més. Per últim, s'ha indicat la taxa de persones retirades de 65 anys o més.

Gràfic 2. Evolució taxa de PSM per persones ocupades de 16 a 24 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

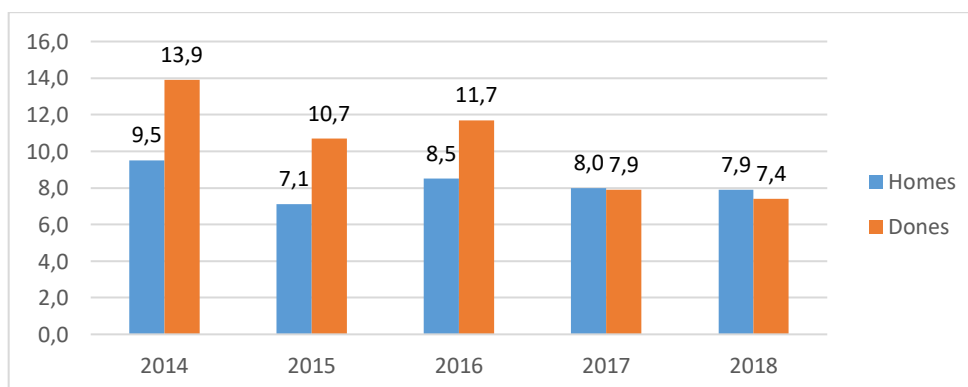
Gràfic 3. Evolució taxa de PSM per persones desocupades de 16 a 24 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

En general, les persones de 16 a 24 anys amb ocupació presenten una taxa de PSM molt inferior que les desocupades. Es pot observar una bretxa més significativa entre homes i dones dins el grup de les persones ocupades, aquesta bretxa s'incrementa i assoleix el seu pic l'any 2016. Pel que fa a la taxa de PSM de les dones desocupades segueix una tendència oscil·latòria i excepcionalment els anys 2015 i 2017 és inferior que la dels homes. A l'any 2018, la taxa de PSM s'ha incrementat respecte a l'any anterior, tant de les persones ocupades com desocupades, especialment pel que fa a les dones.

Gràfic 4. Evolució taxa de PSM per persones ocupades de 25 a 34 anys (%)

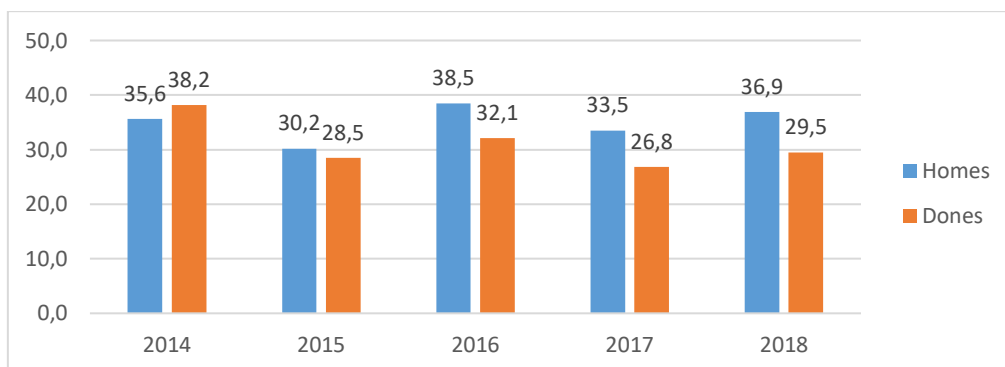

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

L'evolució de la taxa de PSM de les persones de 25 a 34 anys ocupades és clarament a la

baixa i la bretxa entre homes i dones també es redueix especialment des de l'any 2016, quan la tendència es reverteix i s'observa una taxa de PSM de les dones lleugerament inferior que els homes.

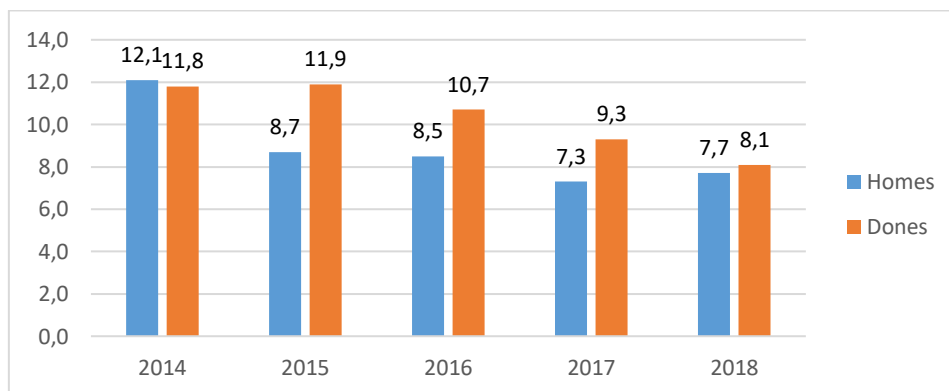
Gràfic 5. Evolució taxa de PSM per persones desocupades de 25 a 34 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

La taxa de PSM de persones desocupades de 25 a 34 anys ha augmentat l'any 2018 respecte l'any anterior i augmenta també les diferències entre homes i dones.

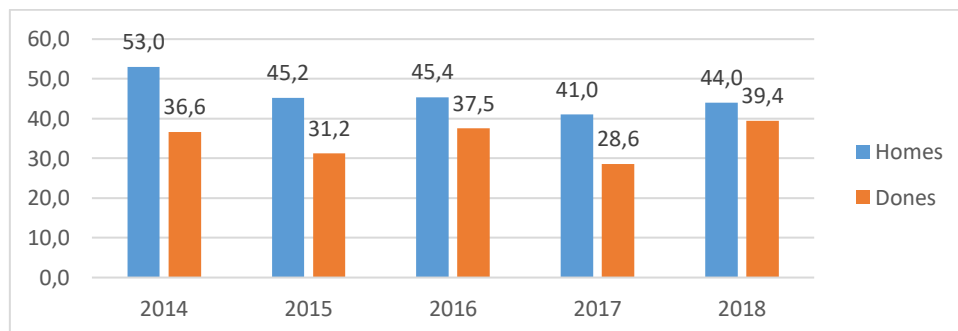
Gràfic 6. Evolució taxa de privació social i material per persones ocupades de 35 a 44 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

Les dones ocupades de 35 a 44 anys presenten una taxa de PSM superior als homes des de l'any 2015, posteriorment es manté una tendència a la baixa que fa disminuir les diferències entre els dos sexes.

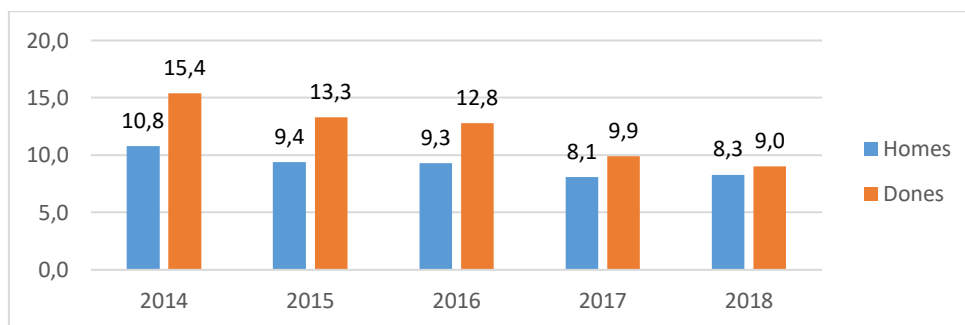
Gràfic 7. Evolució taxa de privació social i material per persones desocupades de 35 a 44 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

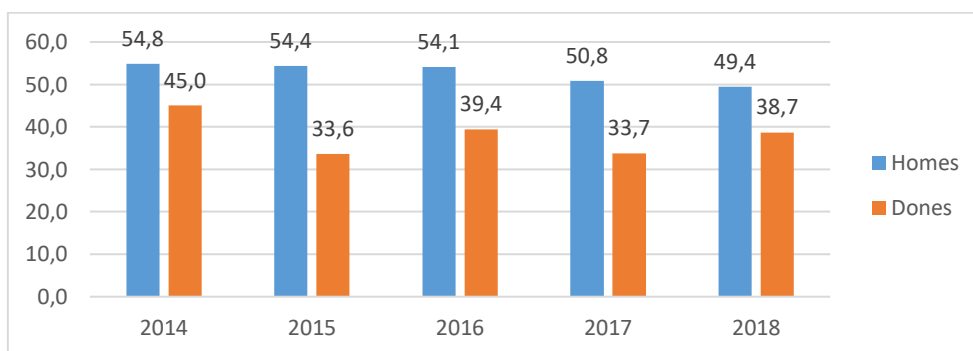
Pel que fa a les persones desocupades de 35 a 44 anys, es pot observar un augment significatiu de la taxa de les dones al 2018 respecte a l'any anterior, també es poden apreciar més diferències entre homes i dones que les persones ocupades del mateix grup d'edat.

Gràfic 8. Evolució taxa de privació social i material per persones ocupades de 45 a 54 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

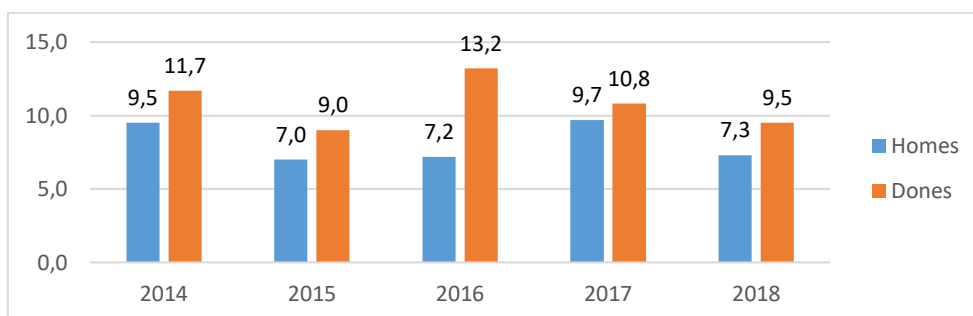
Gràfic 9. Evolució taxa de privació social i material per persones desocupades de 45 a 54 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

Durant el període analitzat, les persones ocupades de 45 a 54 anys presenten un decreixement de la bretxa de la taxa PSM, a més la de les dones supera a la dels homes. Per contra, la taxa de les dones desocupades és inferior a la dels homes i s'observen més diferències entre ambdós grups.

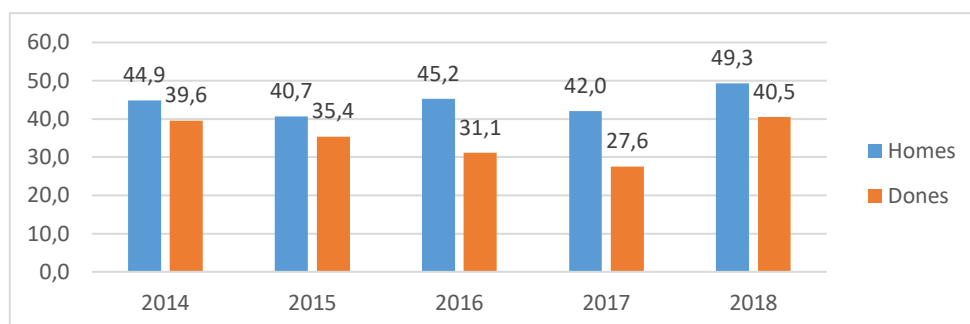
Gràfic 10. Evolució taxa de privació social i material per persones ocupades de 55 a 64 anys (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

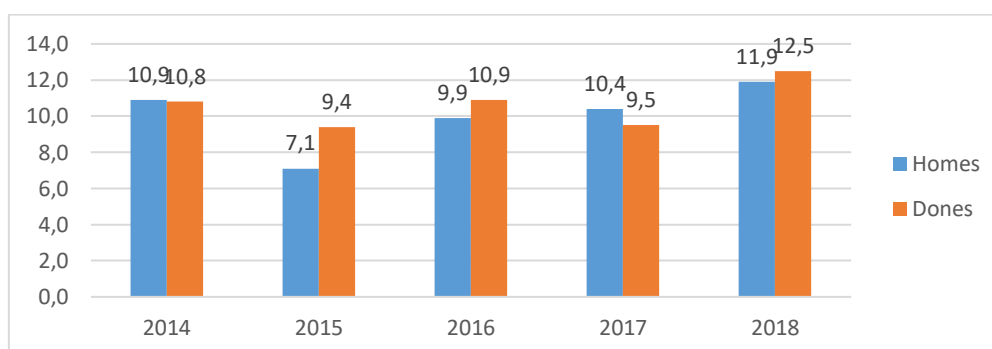
Gràfic 11. Evolució taxa de privació social i material per persones desocupades de 55 a 64

anys (%)

Respecte a les dones desocupades de 55 a 64 anys es pot observar un augment significatiu de la taxa al 2018 respecte a l'any anterior, a diferència de les dones ocupades, les quals l'han disminuït. La taxa de PSM de les dones ocupades supera a la dels homes durant tot el període.

Gràfic 12. Evolució taxa de privació social i material per persones retirades de 65 anys o més (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

La taxa de privació social i material dels homes i les dones retirades es situa en 12,5% per les dones i 11,9% pels homes a l'any 2018. La taxa de les dones s'ha mantingut per sobre de la dels homes tots els anys, excepte el 2014 i 2017, quant són lleugerament inferior a la dels homes.

5.2 Bretxa laboral de gènere

Per tal de conèixer en profunditat els factors que constitueixen la bretxa laboral entre homes i dones en el context espanyol, a continuació s'estructuren els següents subapartats segons gènere: salari, nivell d'educació i camps d'estudi, tipus de contracte, tipus d'ocupació i taxes d'activitat, ocupació i atur.

5.2.1 Nivell de formació i camps d'estudi

En aquest subapartat es pretén recollir les principals dades distribuïdes segons sexe per camps d'estudi des de l'any 2013 fins a les últimes dades disponibles. La representació d'homes i dones en els diferents sectors del teixit empresarial està influenciada pel seu nivell de formació. Per aquest motiu, el nivell de formació constitueix un indicador del desenvolupament i les condicions laborals de la societat. Segons dades d'Eurostat, Espanya i altres països d'Europa com França, Bèlgica, Itàlia, Països Baixos i

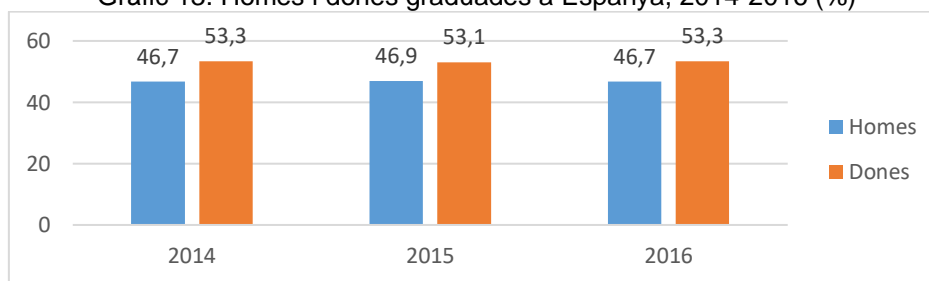
Regne Unit, presenten més dones que es graduen en educació superior que homes. Per contra, els únics països d'Europa on el percentatge de dones graduades en educació superior és inferior al d'homes són Alemanya i Grècia. Si s'observa el context espanyol, Durant tot el període 2014-2016, el percentatge de dones graduades respecte al total supera al dels homes i es situa al voltant del 53,2%, enfront d'un 46,7% d'homes al 2016.

Taula 3. Homes i dones graduades a Europa, 2016 (%)

	Homes	Dones
Bèlgica	44,3	55,7
Alemanya	51,8	48,2
Grècia	51,4	48,6
Espanya	53,3	46,7
França	45,6	54,4
Itàlia	44,0	56,0
Països Baixos	48,1	51,9
Portugal	46,9	53,1
Finlàndia	46,7	53,3
Regne Unit	43,6	56,4

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2016)

Gràfic 13. Homes i dones graduades a Espanya, 2014-2016 (%)

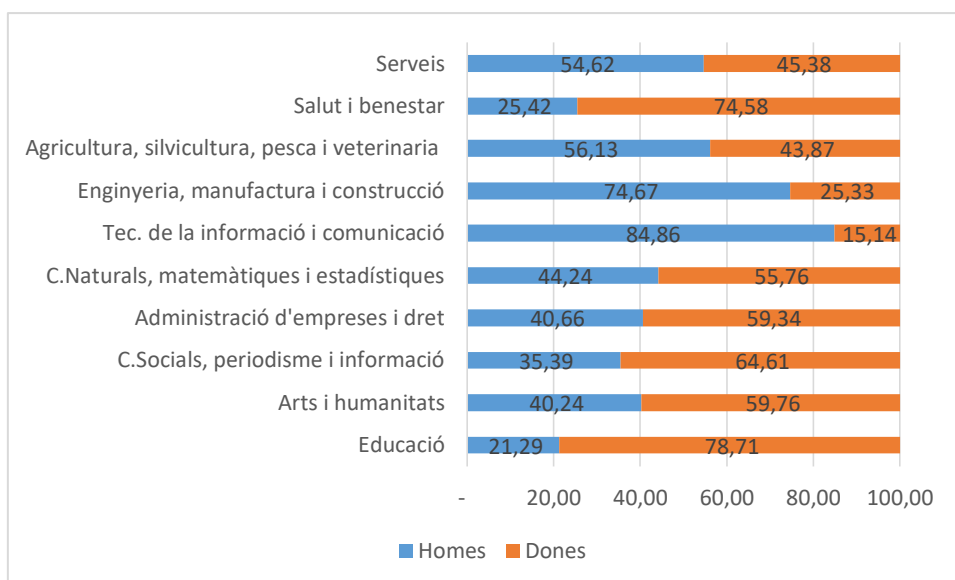

Font: Elaboració pròpia a partir de dades INE (2014-2016)

A priori, el nivell de formació de les persones permet assolir més competències i definitivament hauria de facilitar l'accés al mercat laboral. A continuació veurem si s'aprecien diferències entre homes i dones respecte al nivell de formació segons grup d'edat.

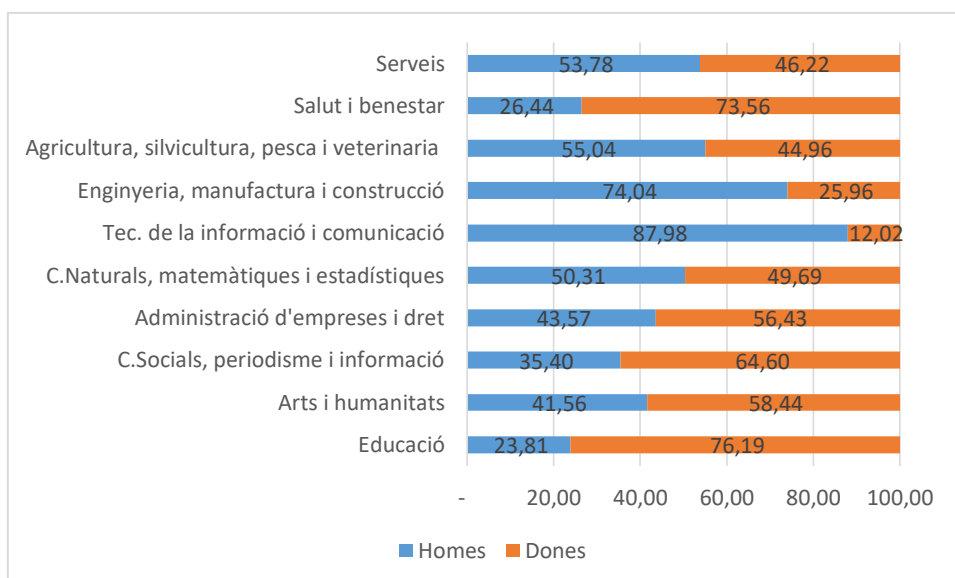
Tal i com s'observa al gràfic dels annexos, entre les dones joves el nivell de formació predominant és l'educació superior, concretament a l'any 2014 un 47,5% de les dones entre 25 i 34 anys i a l'any 2018 ha augmentat fins a un 50,1%. Per contra, els homes d'aquest mateix grup d'edat a l'any 2014 presenten majoritàriament primera etapa d'educació secundària o inferior (40%) i a l'any 2018 el nivell de formació majoritari entre els homes joves és l'educació superior amb un 38,4%. Pel que fa al grup de persones de més edat, només un 18,1% de les dones de 55 a 64 anys disposen d'educació superior, respecte un 24,4% dels homes. En general, les dones més joves presenten nivells de formació més elevats que els homes. Aquestes diferències s'inverteixen amb l'edat i és quan els homes presenten més nivell de formació.

Gràfic 14. Homes i Dones graduades per tipus d'estudi, 2013 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades Eurostat (2013)

Gràfic 15. Homes i Dones graduades per tipus d'estudi, 2018 (%)

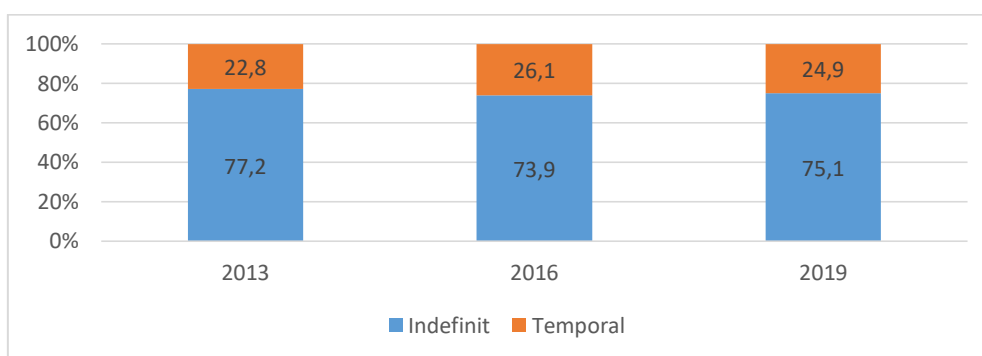
Font: Elaboració pròpia a partir de dades Eurostat (2018)

L'àmbit d'estudi de les persones influeix en la seva inserció laboral i trajectòria professional. Les carreres vinculades amb estudis tècnics com per exemple les enginyeries, les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) o les matemàtiques estan més vinculades als homes que a les dones. Aquest tipus de carreres estan relacionades amb sectors molt demandats i relacionats amb millors condicions laborals. Concretament en el període assenyalat, podem observar una disminució en la proporció de dones graduades en carreres tècniques, per exemple en el sector de les TIC, actualment altament demandat, van passar del 15% a l'any 2013 a un 12% al 2018. Per altra banda, les dones predominen en carreres relacionades amb l'educació, els serveis, la salut i benestar o l'administració. A l'any 2018 trobem un 76,19% de dones graduades en educació, un 73,56% en salut i benestar i un 64,6% de graduades en ciències socials i periodisme.

5.2.2 Tipus de contracte

Durant les trajectòries professionals dins el mercat laboral les dones i els homes presenten importants diferències pel que fa al tipus de contracte. En general, les dones disposen de més contractes temporals i a temps parcial. Aquests estan vinculats a condicions més precàries, menors salaris i a més dificultats per poder accedir a promocions laborals per poder desenvolupar la seva carrera professional. Les raons d'adherir-se a contractes a temps parcials degut a les obligacions familiars o personals i la cura de nens o d'adults malalts, incapacitats o persones d'edat avançada són més predominants entre les dones que entre els homes. Si ens fixem en l'evolució d'aquesta dada des de l'any 2013 fins al 2019, podem observar un augment entre els homes que decideixen adherir-se a contractes a temps parcial per la cura de familiars, tanmateix continua essent molt inferior que les dones.

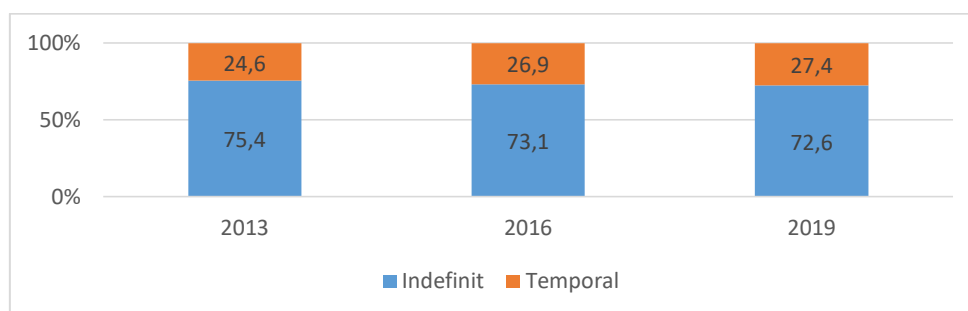
Gràfic 16. Homes amb contracte indefinit i temporal, 2013-2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE (Enquesta de població activa, 2013-2019)

A l'any 2013 els homes amb contracte temporal presentaven un 22,8% respecte al total, a l'any 2016 s'observa un lleuger increment arribant al 26,1% i finalment a l'any 2019 hi ha un 24,9% d'homes amb contracte temporal.

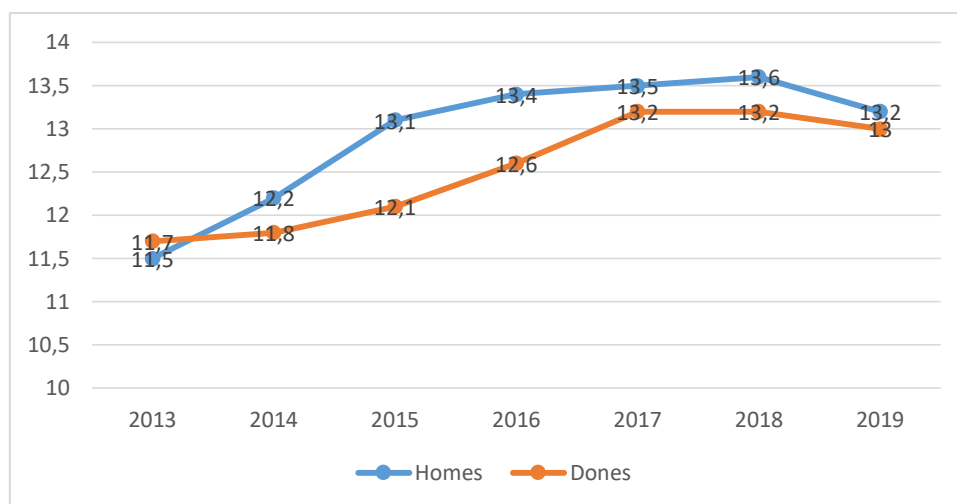
Gràfic 17. Dones amb contracte indefinit i temporal, 2013-2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE (Enquesta de població activa, 2013-2019)

Pel que fa a les dones podem observar un augment dels contractes temporals des de l'any 2013 fins al 2019, arribant a un 27,4% de dones amb contracte temporal.

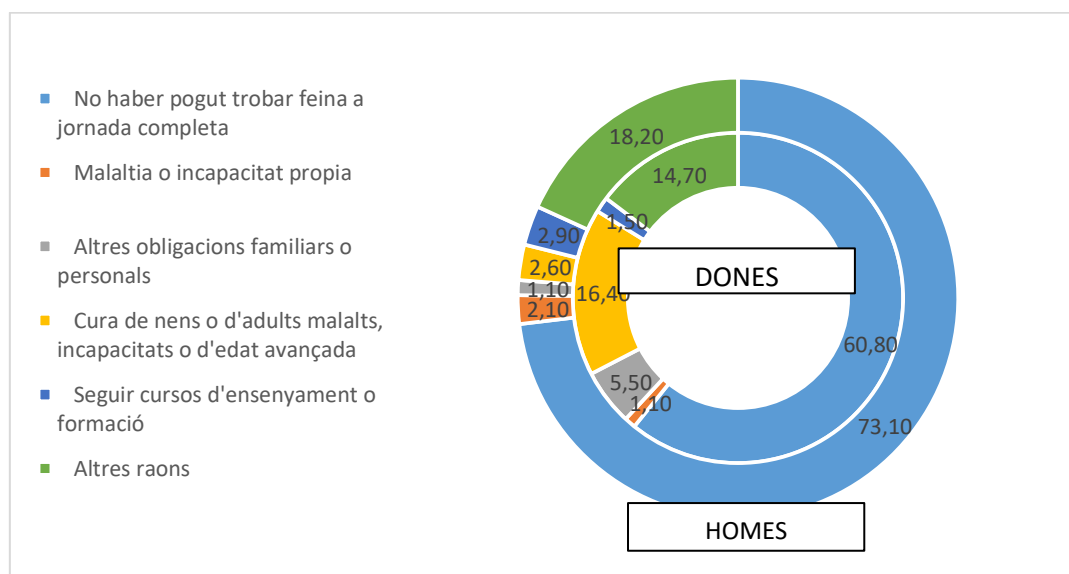
Gràfic 18. Assalariats amb contracte temporal segons sexe, 2013-2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE (Enquesta de població activa, 2013-2019)

El gràfic anterior presenta el percentatge d'homes i dones amb contracte temporal a Espanya en el període d'estudi. L'any 2013 comença un període de recuperació després de la crisi de l'any 2008, quant els homes com les dones van veure disminuir la seva activitat laboral. Podem observar com les dones assalariades amb contracte temporal superen lleugerament als homes a l'any 2013, posteriorment la bretxa augmenta i seguidament es redueix. Segons l'informe, *Dones en el mercat de treball, dones pensionistes i dones migrants en el segle XXI* del Ministeri de Treball, Migracions i Seguretat Social (2019), la causa de reducció de la bretxa aquests primers anys anteriors a la crisi s'explica per un augment de la precarietat en els homes assalariats més que no pas per la millora de la posició de les dones.

Gràfic 19. Raons del treball a temps parcial segons sexe, 2013 (%)

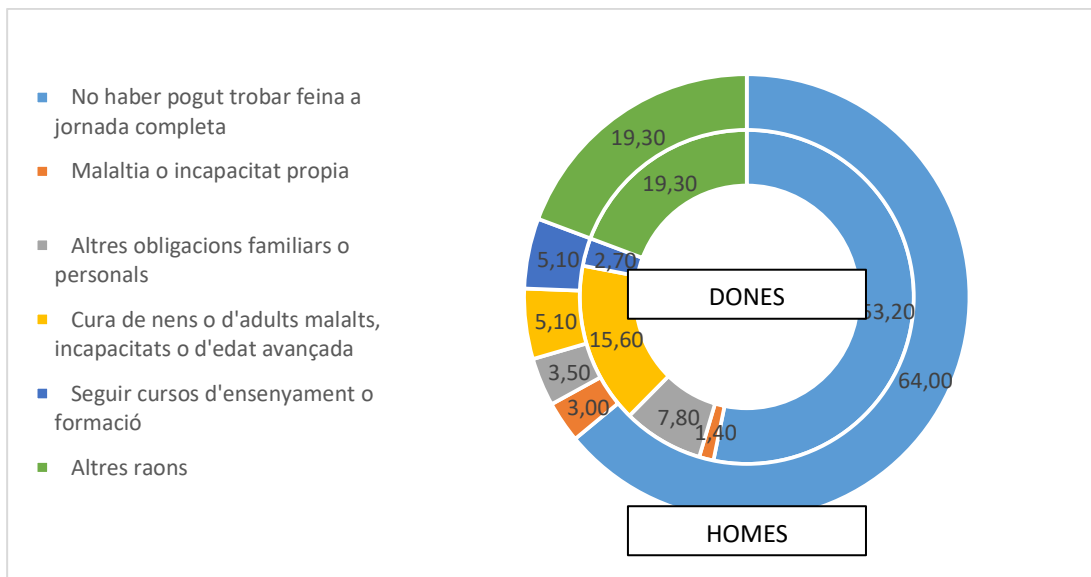

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE (Enquesta Europea de Força del treball, Eurostat 2013)

Les raons dels homes per adherir-se a contractes a temps parcial relacionades amb la cura de familiars han augmentat lleugerament des del 2013. Concretament a l'any 2019, al voltant d'un 5% dels homes s'han adherit a contractes a temps parcial degut a la cura d'algun familiar. Pel que fa a les dones, a l'any 2019 la cura de nens o d'adults malalts, incapacitats o d'edat avançada, continua essent la tercera raó més justificada per adherir-se a contractes a temps

parcial, amb un 15,6% de les dones.

Gràfic 20. Raons del treball a temps parcial segons sexe, 2019 (%)

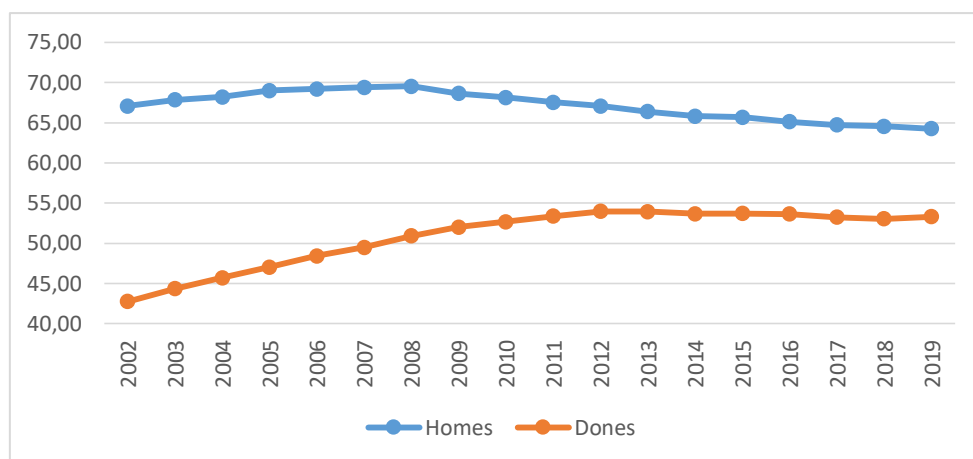
Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE (Enquesta Europea de Força del treball d'Eurostat, 2019)

5.2.3 Taxa d'activitat, ocupació i atur

La taxa d'activitat representa el percentatge de població que està i pot treballar sobre la població total major de 16 anys. Concretament consta de tota la població que està treballant o ocupada i tota la població que es troba a l'atur o en recerca de feina.

El gràfic 21 ens indica l'evolució de la taxa d'activitat femenina, es pot apreciar com s'ha incrementat al llarg dels últims 20 anys, especialment des de l'any 2002 fins al 2012, quant assoleix el pic de 53,98%. Pel que fa a la taxa masculina, els primers anys del període assenyalat es manté al voltant del 67%. Fins a l'any 2008 que arriba a la taxa més alta amb un 69,54%. A partir d'aquest any la taxa masculina disminueix degut als efectes de la crisi econòmica del 2008. A partir del 2012 les diferències entre les dues taxes són menys notòries, per tant, la participació de la dona a l'activitat afavoreix la igualtat entre homes i dones. A l'any 2019 la taxa d'activitat femenina es situa en 53,3% i la masculina és de 64,27%.

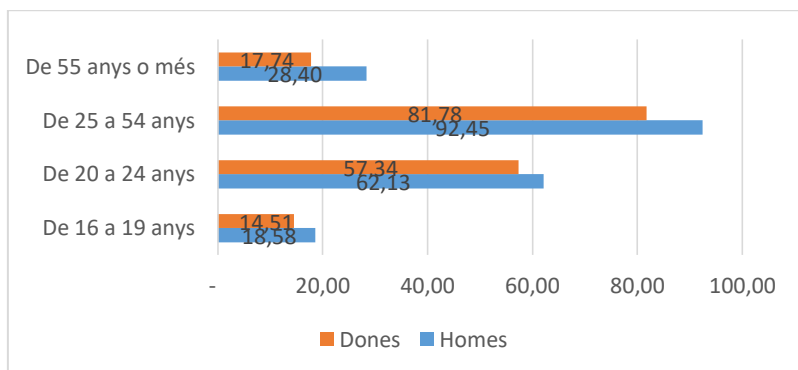
Gràfic 21. Evolució taxa d'activitat segons sexe, 2002-2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2002-2019)

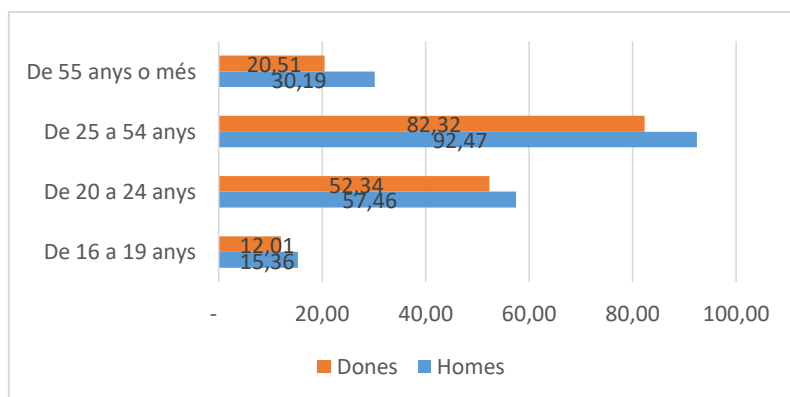
Als gràfics següents es recull la taxa d'activitat segons el grup d'edat corresponent als anys 2013, 2016 i 2019. Tal i com es pot apreciar, la bretxa entre homes i dones és més pronunciada amb l'edat, especialment les diferències són més importants en persones del grup d'edat més avançada. Concretament la taxa d'activitat femenina de 55 anys o més es situa en 22,23% i la masculina d'aquest mateix grup d'edat és de 32,04%.

Gràfic 22. Taxa d'activitat segons sexe per grups d'edat, 2013 (%)

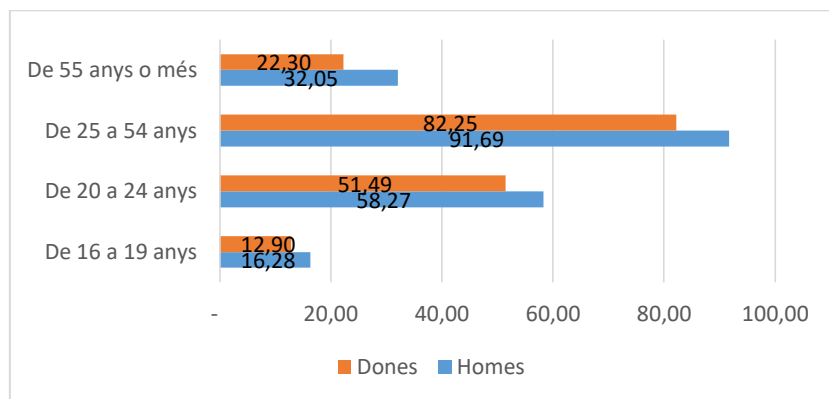
Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2013)

Gràfic 23. Taxa d'activitat segons sexe per grups d'edat, 2016 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2016)

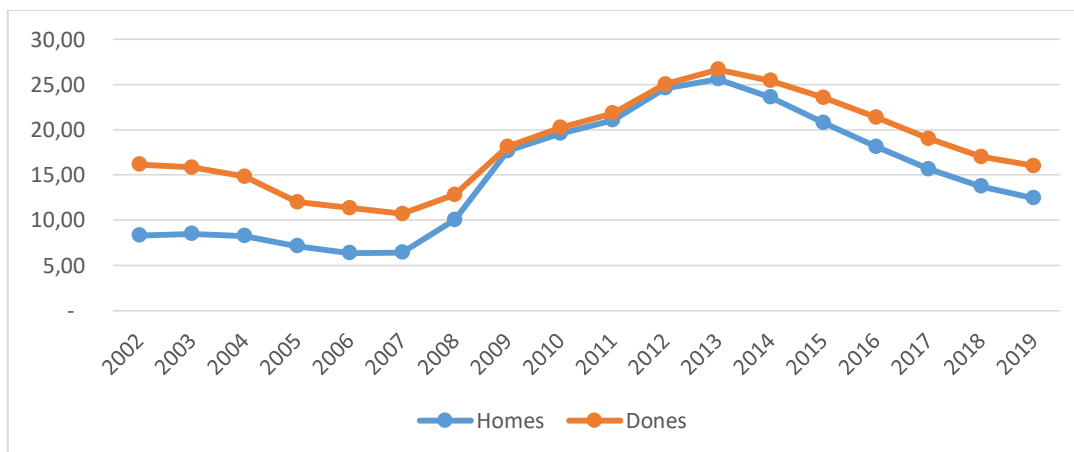
Gràfic 24. Taxa d'activitat segons sexe per grups d'edat, 2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2019)

La taxa d'atur femenina és superior a la dels homes, encara que a causa de la crisi del 2008, es reflecteix un augment més pronunciat de la taxa masculina. A l'any 2008 es situa en 10,05% i a l'any 2013 arriba fins a 25,6%. Per contra, la taxa d'atur femenina al 2008 era de 12,82% i a l'any 2013 es situa en 26,67%. A més, es pot comprovar com durant el període de recuperació després de la crisi la taxa d'atur masculina és gairebé igual a la femenina, situant-se entre el 15 i 20%. Tanmateix, es pot observar que a partir del 2013 les diferències entre homes i dones es tornen a pronunciar.

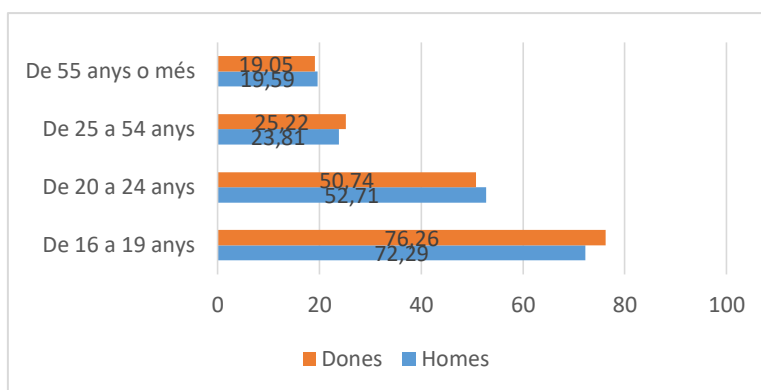
Gràfic 25. Evolució taxa d'atur segons sexe, 2002-2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2002-2019)

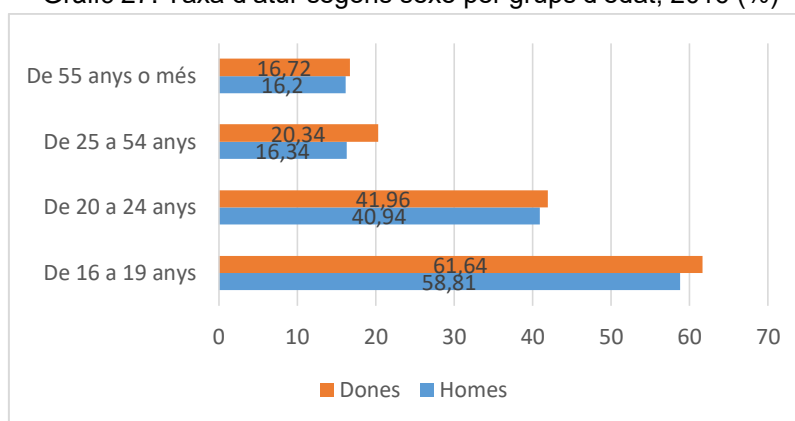
Les diferències entre homes i dones en relació a la taxa d'atur són més significatives entre les persones més joves, a més, des de l'any 2013 fins al 2019 podem observar com aquestes diferències han augmentat. Al 2019 la taxa d'atur de les dones entre 16 i 19 anys es situa en 48,47% respecte a un 42,82% dels homes d'aquest mateix grup d'edat. Les dones de 25 a 54 anys presenten una taxa d'atur del 14,99% i els homes un 11,05%.

Gràfic 26. Taxa d'atur segons sexe per grups d'edat, 2013 (%)

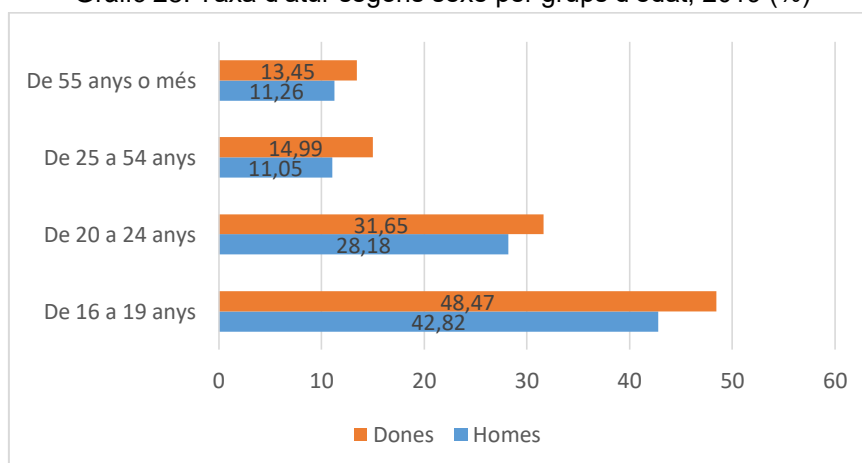
Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2013)

Gràfic 27. Taxa d'atur segons sexe per grups d'edat, 2016 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2016)

Gràfic 28. Taxa d'atur segons sexe per grups d'edat, 2019 (%)

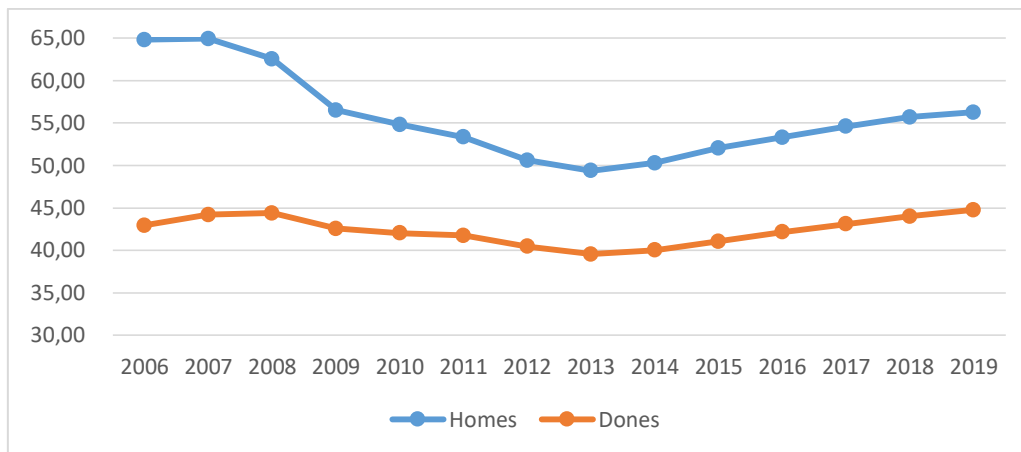

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2019)

La taxa d'ocupació mesura el percentatge de persones ocupades respecte a la població total en edat de treballar, entre 16 i 64 anys. En aquest cas les úniques dades disponibles obtingudes de l'INE per recollir l'evolució de la taxa comencen a l'any 2006. Es pot observar com la taxa d'ocupació masculina supera a la femenina durant tot el període. A partir del 2008 el decreixement de la taxa masculina és molt més pronunciat que la femenina. La disminució es manté en ambdues taxes fins a l'any 2013 que assoleix el 49,39% i el 39,56% pels homes i les dones respectivament. La taxa d'ocupació femenina ha millorat durant els últims vuit anys i al

2019 es situa al voltant del 45%, tanmateix la taxa masculina continua essent 10 punts superior.

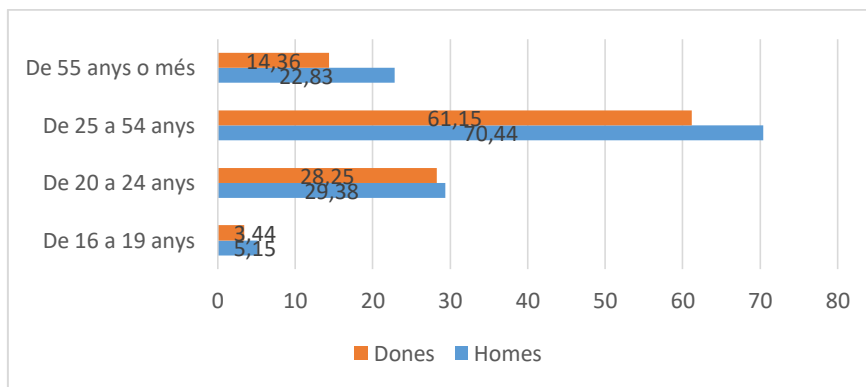
Gràfic 29. Taxa d'ocupació segons sexe, 2006-2019 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2006-2019)

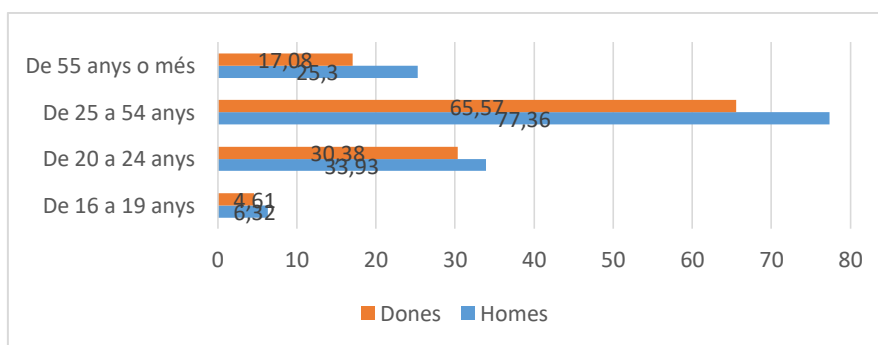
A continuació es poden observar les taxes d'ocupació dels homes i les dones per grups d'edat, dels anys 2013, 2016 i 2019. Les persones de 25 a 54 anys són les que disposen d'una major taxa d'ocupació i també és el grup d'edat que més ha augmentat respecte als anys anteriors.

Gràfic 30. Taxa d'ocupació segons sexe per grups d'edat, 2013 (%)

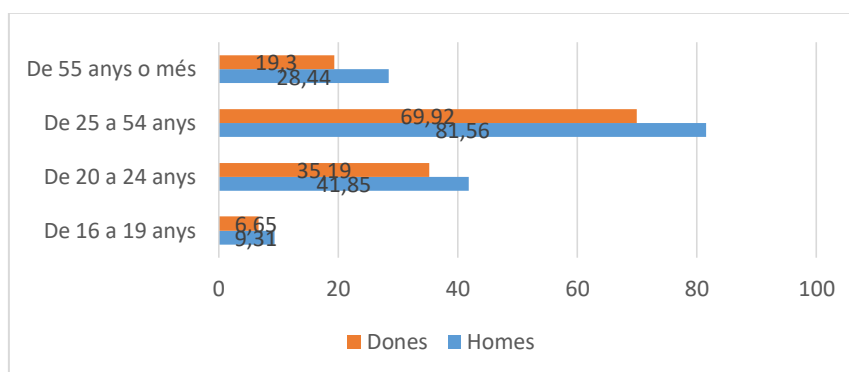
Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2013)

Gràfic 31. Taxa d'ocupació segons sexe per grups d'edat, 2016 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2016)

Gràfic 32. Taxa d'ocupació segons sexe per grups d'edat, 2019 (%)

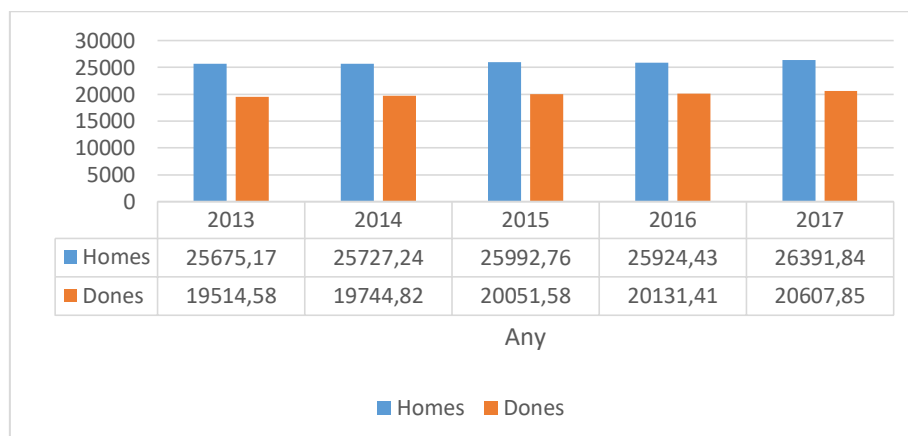

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (EPA, 2019)

5.2.4 Salari

Els salaris percebuts durant la trajectòria laboral de les persones influeix en la seva qualitat de vida i condicionen la quantia de les pensions de jubilació en un futur. A continuació es recullen els guanys per treballador/a obtinguts durant l'any per homes i dones. Les quantitats han augmentat des de l'any 2013 fins a 2017 i els guanys de les dones sempre són inferiors als guanys dels homes, la bretxa al 2013 era del 31% i a l'any 2017 del 28.

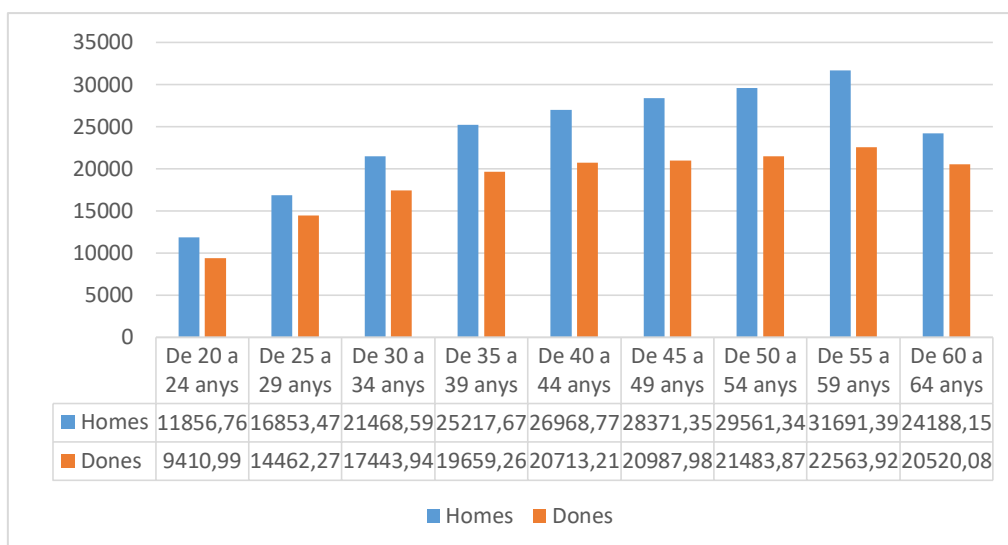
Gràfic 33. Guanys mitjana anual per treballador/a (€)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (Enquesta Anual d'Estructura Salarial, 2013-2017)

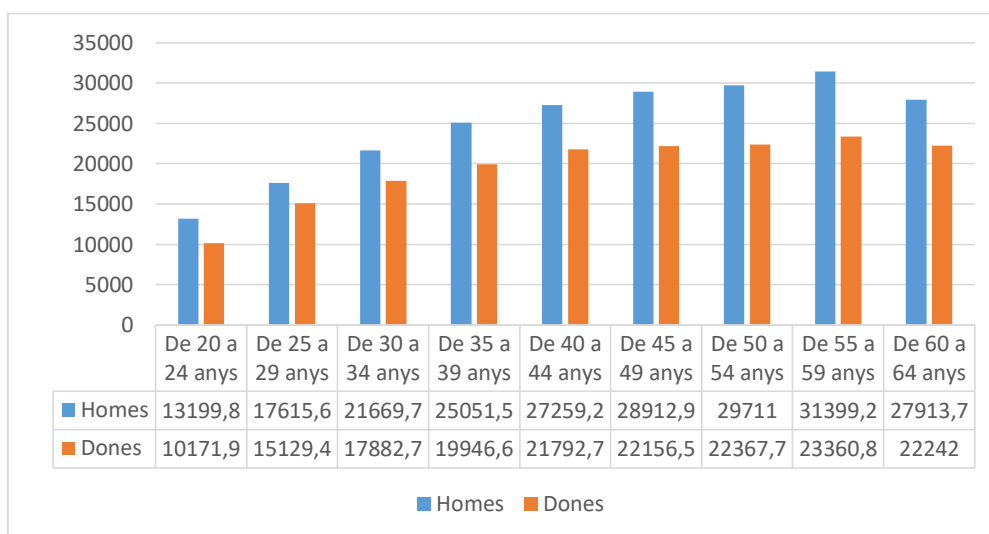
Si ens fixem en els guanys anuals per grups d'edat, es pot apreciar com la bretxa augmenta amb l'edat i les persones joves presenten menys guanys. Les dones de 55 a 59 anys són les que presenten més guanys anuals, tant a l'any 2013 com al 2017.

Gràfic 34. Guanys mitjana anual segons sexe per grups d'edat, 2013 (€)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (Enquesta Anual d'Estructura Salarial, 2013)

Gràfic 35. Guanys mitjana anual segons sexe per grups d'edat, 2017 (€)

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (Enquesta Anual d'Estructura Salarial, 2017)

En relació als guanys anuals es poden apreciar importants diferències segons l'ocupació i destaca la bretxa salarial existent entre directors/es i gerents, indústria manufacturera, operadors d'instal·lacions i maquinària i tècnics i professionals de suport.

A més, veiem com les bretxes salarials de científics, empleats d'oficina i salut i cura de persones, han augmentat significativament l'any 2017 respecte al 2013.

Taula 4. Guanys mitjana anual segons sexe i ocupació, 2013 (€)

Ocupacions	Homes	Dones	Bretxa salarial
Directors i gerents	55.090,00	45.033,41	10.056,59
Tècnics professionals científics i intel·lectuals	33.251,72	28.335,41	4.916,31
Tècnics i professionals de suport	31.027,41	24.960,14	6.067,27
Empleats d'oficina	23.844,41	19.251,10	4.593,31
Restauració i comerç	16.761,03	13.397,52	3.363,51

Salut i cura de persones	18.346,00	14.444,14	3.901,86
Serveis de protecció i seguretat	26.483,76	21.039,88	5.443,88
Sector agrícola, ramader, forestal i pesquer	18.220,65	No hi ha dades	
Construcció	19.504,40	No hi ha dades	
Indústria manufacturera	22.682,48	15.675,68	7.006,80
Operadors d'instal·lacions i maquinària i muntadors	24.289,43	17.367,02	6.922,41
Treballadors no qualificats	16.173,09	11.315,44	4.857,65

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (Enquesta Anual d'Estructura Salarial, 2013)

Taula 5. Guanys mitjana anual segons sexe i ocupació, 2016 (€)

Ocupacions	Homes	Dones	Bretxa salarial
Directors i gerents	54.142,69	43.718,01	10.424,68
Tècnics professionals científics i intel·lectuals	34.293,42	29.084,27	5.209,15
Tècnics i professionals de suport	31.206,15	25.160,98	6.045,17
Empleats d'oficina	24.711,85	19.628,23	5.083,62
Restauració i comerç	16.260,68	13.613,26	2.647,42
Salut i cura de persones	18.877,78	14.558,05	4.319,73
Serveis de protecció i seguretat	28.589,60	24.404,20	4.185,40
Sector agrícola, ramader, forestal i pesquer	18.996,56	No hi ha dades	
Construcció	20.191,67	No hi ha dades	
Indústria manufacturera	23.476,74	16.611,88	6.864,86
Operadors d'instal·lacions i maquinària i muntadors	25.395,99	18.149,90	7.246,09
Treballadors no qualificats	16.028,07	11.517,33	4.510,74

Font: Elaboració pròpia a partir dades INE (Enquesta Anual d'Estructura Salarial, 2016)

5.3 Tendències demogràfiques a Espanya

La població espanyola està envellint a un ritme accelerat. A continuació s'analitza l'evolució de l'esperança de vida, la natalitat, l'edat mitjana de maternitat i l'indicador conjuntural de fecunditat durant el període 1988-2018.

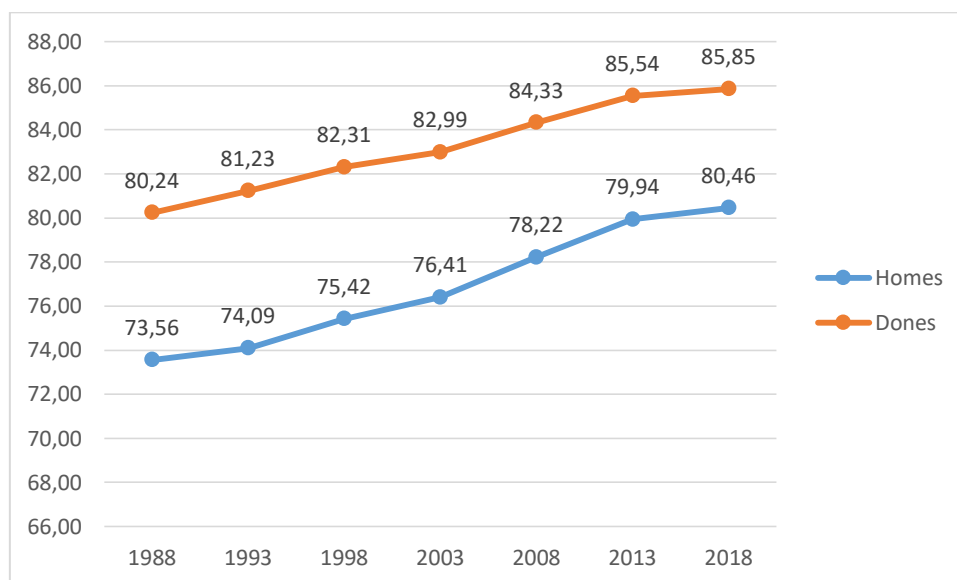
Durant l'últim segle les transformacions dels nostres hàbits i condicions de vida, així com l'accés generalitzat a la sanitat pública han augmentat l'esperança de vida de la societat significativament.

Aquest indicador mesura els anys que viurien un grup de persones nascudes el mateix any, si mantenen les mateixes taxes de mortalitat registrades.

El següent gràfic permet observar una bretxa considerable entre els homes i les dones durant tot el període registrat. Trobant en aquestes últimes una esperança de vida millor que entre els homes. Tanmateix, la bretxa s'ha disminuït els últims anys i al 2018 trobem una esperança de vida de les dones al voltant dels 85 anys i en els homes al voltant de 80 anys.

La tendència que està conduint a què la majoria de la població d'edat avançada siguin dones, ha desencadenat a anomenar aquest fenomen; feminització de l'envelliment.

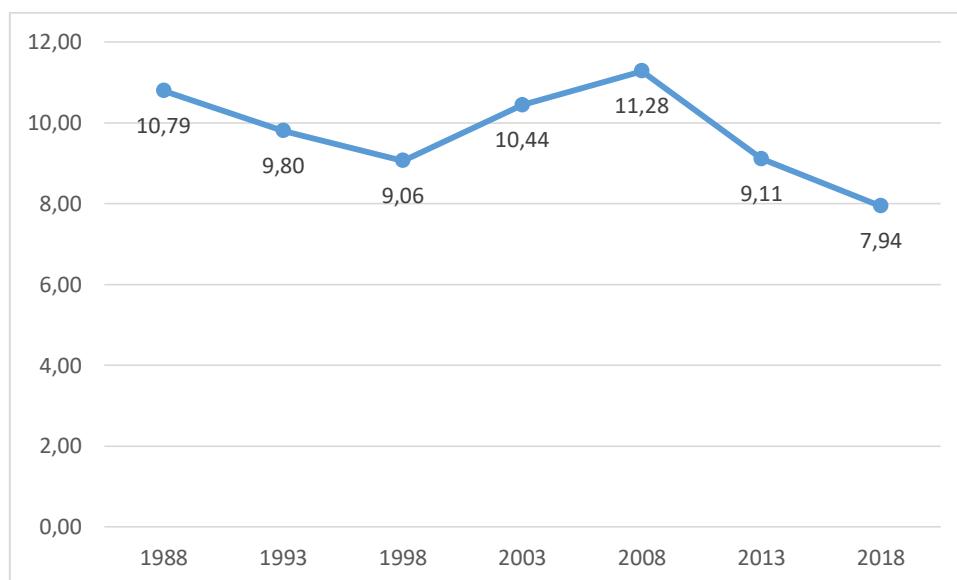
Gràfic 36. Esperança de vida al néixer segons sexe període 1988-2018

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE

La natalitat ens indica la relació existent entre el nombre de naixements respecte al total de la població en una zona concreta i per cada 1000 habitants. Tal i com podem observar al gràfic següent, a Espanya la natalitat ha patit un descens important des de l'any 2008 (11,28) i situant-se al 2018 en 7,94.

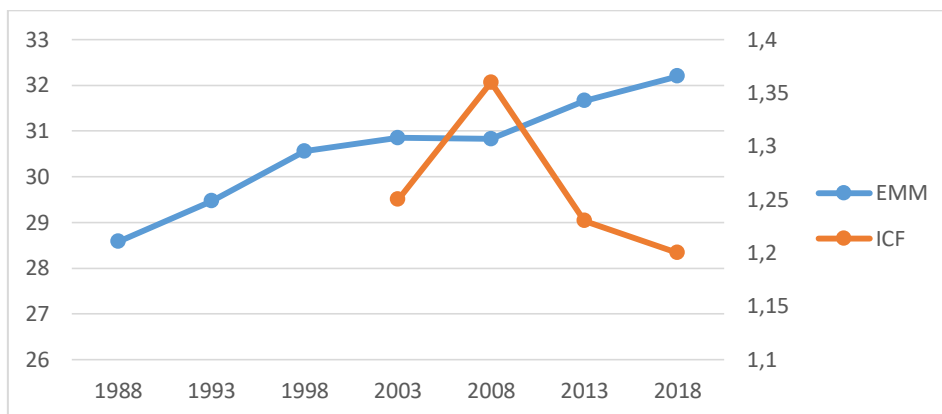
Gràfic 37. Natalitat període 1988-2018

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE

En el context espanyol, les dones cada vegada comencen la maternitat a més edat. Al següent gràfic es pot observar com des de l'any 1988 l'Edat Mitjana de Maternitat (EMM) ha augmentat més de 10 anys i es situa al 2018 en 32 anys. A més, l'indicador conjuntural de fecunditat ens mostra el nombre de fills que tindria una dona de mitjana al llarg de la seva vida fèrtil. Aquest indicador ha disminuït bruscament, especialment a partir de l'any 2008 i a l'any 2018 es situa en 1,2.

Gràfic 38. EMM i Indicador conjuntural de fecunditat a Espanya, 1988-2018

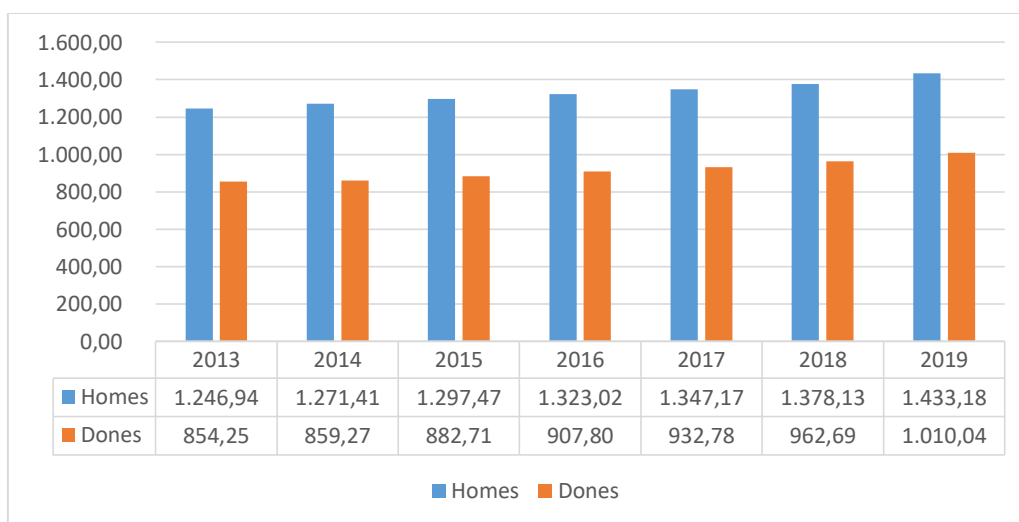
Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE (1988-2018)

5.4 Pensions de jubilació a Espanya

L'accés a la pensió de jubilació està condicionada per diversos aspectes de la trajectòria laboral, la seva estabilitat i duració.

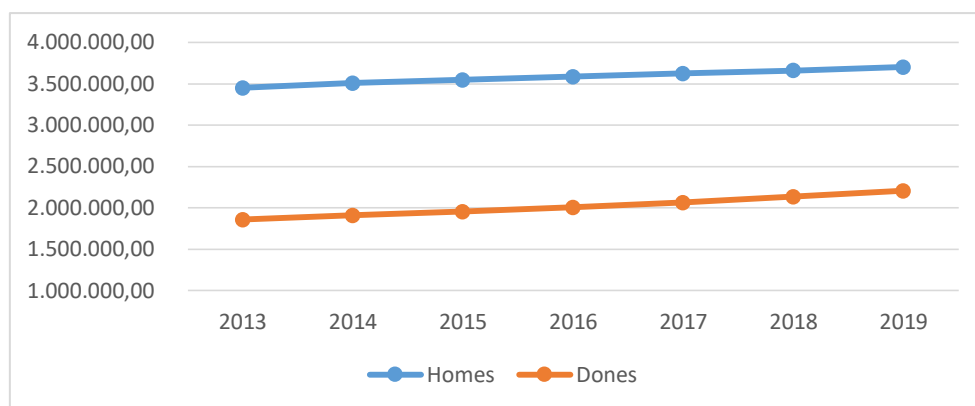
A la gràfica següent es pot observar com la pensió mitjana de jubilació ha augmentat per ambdós sexes durant tot el període d'estudi, tanmateix la jubilació de les dones continua essent inferior a la dels homes. A l'any 2013 les dones van tenir una pensió mitjana de jubilació un 45% inferior a la dels homes i al 2019 un 41% inferior. Encara que la bretxa en les pensions ha disminuït un 3% continua essent significativa, aquesta diferència es produeix perquè moltes de les dones que estan jubilades actualment cotitzaven molt menys que els homes ja que realitzaven feines menys remunerades i per això la seva pensió mitjana també és menor.

Gràfic 39. Pensió mitjana mensual de jubilació a Espanya segons sexe, 2013-2019 (€)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Seguretat Social (Anuario de estadísticas del ministerio de empleo y Seguridad social, 2013-2019)

Gràfic 40. Número de pensionistes anual per jubilació a Espanya segons sexe, 2013-2019

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Seguretat Social (Anuario de estadísticas del ministerio de empleo y Seguridad social, 2013-2019)

Els pensionistes per jubilació a Espanya continuen essent majoritàriament els homes, concretament a l'any 2019 són al voltant de 3 milions i mig, per contra les dones pensionistes per jubilació no arriben als 2 milions i mig. Aquestes diferències es produeixen a causa de què les dones actualment beneficiàries de les prestacions van viure la seva etapa laboral en una època en què la dona participava molt poc en el món laboral.

5.4.1 Pensions no contributives

En primer lloc, les pensions contributives són prestacions econòmiques i de duració determinada que normalment està condicionada per una relació jurídica prèvia amb la Seguretat Social, com és el cas de la pensió de jubilació en què el període mínim de cotització és requisit indispensable per poder tenir accés a la pensió.

En segon lloc, les pensions no contributives (PNC) són prestacions econòmiques que corresponen a ciutadans/es amb manca de recursos suficients per subsistir, encara que no hagin cotitzat mai o no hagin treballat el temps suficient per disposar d'una prestació contributiva.

Per tal de tenir accés a la pensió de jubilació no contributiva cal complir els següents requisits:

- Tenir 65 anys o més.
- Residir a territori espanyol i haver-ho fet durant un període de 10 anys, dels quals 2 han de ser consecutius i immediatament anteriors a la data de la sol·licitud.
- No disposar d'ingressos suficients. Segons la última publicació de la Seguretat Social (2020) es consideren ingressos insuficients quan les rendes o ingressos de què es disposa són inferiors a 5538,40€ anuals.

Les dones han estat i són les principals beneficiàries d'aquesta categoria de pensions respecte els homes. A l'any 2019 el nombre de dones beneficiàries de PNC ha disminuït respecte al 2013 i el nombre d'homes ha augmentat. Si ens fixem en els diferents tipus de pensions dins de la categoria de PNC, la jubilació és la que disposa de més beneficiaris/es.

Taula 6. Beneficiaris de PNC per modalitat segons sexe, 2013

	Homes	Dones
PENSIONES NO CONTRIBUTIVAS DE LA SEGURETAT SOCIAL	140.538	305.755

Invalidesa	89.806	105.672
Jubilació	50.732	200.083
PENSIONS ASSISTENCIALS	1.019	5.841
Malaltia	975	5.381
Vellesa	44	460
PRESTACIONS DE LA LISMI	5.481	18.384
Subsidi de garantia d'ingressos mínims	966	12.398
Subsidi per ajuda de tercera persona	194	1.185
Subsidi de mobilitat y compensació per despeses de transport	478	1.076
Assistència sanitària i prestació farmacèutica	4.238	5.480

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Seguretat Social (IMSSERSO, 2013)

Taula 7. Beneficiaris de PNC per modalitat segons sexe, 2018

	Homes	Dones
PENSIONES NO CONTRIBUTIVES DE LA SEGURETAT SOCIAL	156.068	297.149
Invalidesa	94.761	101.613
Jubilació	61.306	195.536
PENSIONS ASSISTENCIALS	470	2.911
Malaltia	463	2.835
Vellesa	7	76
PRESTACIONS DE LA LISMI	3.480	9.612
Subsidi de garantia d'ingressos mínims	440	5.761
Subsidi per ajuda de tercera persona	83	544
Subsidi de mobilitat y compensació per despeses de transport	292	589
Assistència sanitària i prestació farmacèutica	2.838	3.527

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Seguretat Social (IMSSERSO, 2018)

6. Resultats i discussió

A l'inici d'aquest treball s'ha plantejat un objectiu principal que és investigar si l'impacte de la bretxa de gènere durant l'activitat laboral sobre les pensions de jubilació de les dones a Espanya està contribuint a la feminització de la pobresa. Per tal de donar resposta a aquesta hipòtesi totes les dades que s'han recopilat durant l'anàlisi s'han delimitat pel període 2013-2018, en base a l'any que es va començar a aplicar la reforma Llei 27/2011. A més, s'ha considerat interessant observar aquest període ja que es tracte d'una etapa posterior a la crisi econòmica del 2008.

Sota aquesta hipòtesi s'han plantejat una sèrie d'objectius secundaris:

En primer lloc, determinar què és la feminització de la pobresa i les principals mesures de pobresa existents des d'una perspectiva de gènere.

En segon lloc, observar l'evolució dels indicadors de pobresa a Espanya des d'una perspectiva de gènere pels diferents grups d'edat de la població i determinar les diferències entre homes i dones sobre; salari, tipus de contracte, nivell de formació i àmbit d'estudi i taxes d'activitat, ocupació i atur. Conèixer les principals tendències demogràfiques i com aquestes afecten a les pensions de jubilació.

Per últim, conèixer les diferències entre homes i dones respecte a les pensions de jubilació i observar també les no contributives.

A continuació es dona resposta a tots els propòsits de l'estudi i es presenten els arguments que donen solidesa a aquesta afirmació.

Objectiu 1. Conèixer què és la feminització de la pobresa i les principals mesures de pobresa existents des d'una perspectiva de gènere:

Tal i com argumenten diferents investigadors, com ara Oliveri (2013) o Mateo i Martínez (2007) la manca d'eines estadístiques i enquestes sensibles al gènere ha provocat que no siguin capaços de realitzar un anàlisi exhaustiu per aprofundir en la feminització de la pobresa, ja que la pobresa no sempre s'ha analitzat des d'una perspectiva de gènere i existeix manca d'informació sobre les situacions de vulnerabilitat de les dones en comparació amb els homes. Per tant, s'ha de contextualitzar el fenomen i ha d'incloure tots els possibles factors que pot contenir el concepte de pobresa.

La definició de la línia de pobresa depèn dels criteris polítics de cada país o territori. Per tal de mesurar la pobresa des d'una perspectiva de gènere, existeixen diversos indicadors i cadascun s'utilitza en funció de la dimensió o aspecte que es vulgui observar.

L'indicador escollit en aquest treball per analitzar la pobresa és la taxa AROPE, ja que amplia el concepte més enllà dels termes monetaris. En el marc europeu, Espanya es situa en tercera posició, després de Grècia i Itàlia.

En aquest treball ens hem fixat en la proporció de persones que tenen privació material severa (PSM), és a dir, que viuen en llars on es troben almenys amb quatre de les següents situacions:

- No pot permetre's anar de vacances almenys una setmana a l'any.
- No pot permetre's un àpat de carn o peix almenys cada dos dies.
- No pot permetre's mantenir la llar amb una temperatura adequada.
- No té capacitat per afrontar despeses imprevistes, de 650 euros.
- Ha tingut retards en el pagament de despeses relacionades amb la llar principal, com per exemple, l'hipoteca, el lloguer, rebuts de gas, etc. o en

- compres a terminis en els últims 12 mesos.
- No pot permetre's disposar d'un vehicle.
- No pot permetre's disposar de telèfon.
- No pot permetre's disposar d'un televisor.
- No pot permetre's disposar d'una rentadora.

Objectiu 2. Observar l'evolució de PSM a Espanya pels diferents grups d'edat de la població.

En general, les persones de 16 a 24 anys amb ocupació presenten una taxa de PSM molt inferior que les desocupades. Es pot observar una bretxa més significativa entre homes i dones dins el grup de les persones ocupades, aquesta bretxa s'incrementa amb els anys. Pel que fa a la taxa de PSM de les dones desocupades segueix una tendència oscil·latòria i excepcionalment els anys 2015 i 2017 és inferior que la dels homes. A l'any 2018, la taxa de PSM s'ha incrementat respecte a l'any anterior, tant de les persones ocupades com desocupades i especialment pel que fa a les dones.

L'evolució de la taxa de PSM de les persones de 25 a 34 anys ocupades és clarament a la baixa i la bretxa entre homes i dones també es redueix especialment des de l'any 2016, quan la tendència es reverteix i s'observa una taxa de PSM de les dones lleugerament inferior que els homes.

La taxa de PSM de persones desocupades de 25 a 34 anys ha augmentat l'any 2018 respecte l'any anterior i augmenten també les diferències entre homes i dones.

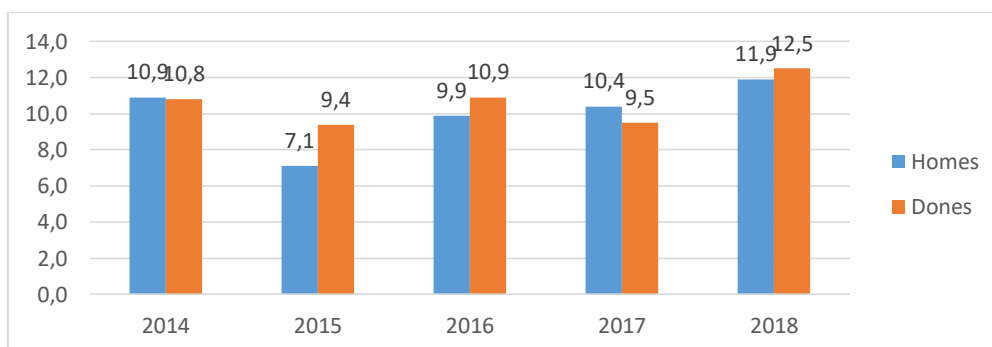
Les dones ocupades de 35 a 44 anys presenten una taxa de PSM superior als homes des de l'any 2015, posteriorment es manté una tendència a la baixa que fa disminuir les diferències entre els dos sexes.

Pel que fa a les persones desocupades de 35 a 44 anys, es pot observar un augment significatiu de la taxa de les dones al 2018 respecte a l'any anterior, també es poden apreciar més diferències entre homes i dones que les persones ocupades del mateix grup d'edat.

Durant el període analitzat, les persones ocupades de 45 a 54 anys presenten un decreixement de la bretxa de la taxa PSM, a més la de les dones supera a la dels homes. Per contra, la taxa de les dones desocupades és inferior a la dels homes i s'observen més diferències entre ambdós grups.

Respecte a les dones desocupades de 55 a 64 anys es pot observar un augment significatiu de la taxa al 2018 respecte a l'any anterior, a diferència de les dones ocupades, les quals l'han disminuït. La taxa de PSM de les dones ocupades supera a la dels homes durant tot el període.

Gràfic 12. Evolució taxa de privació social i material per persones retirades de 65 anys o més (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'Eurostat (2014-2018)

La taxa de privació social i material dels homes i les dones retirades es situa en 12,5% per les dones i 11,9% pels homes a l'any 2018. La taxa de les dones s'ha mantingut per sobre de la dels homes tots els anys, excepte el 2014 i 2017, quant són lleugerament inferior a la dels homes.

Objectiu 3. Determinar la bretxa de gènere sobre el salari, tipus de contracte, nivell de formació i àmbit d'estudi i taxes d'activitat, ocupació i atur.

En primer lloc, pel que fa al tipus de contracte, les dones disposen de més contractes temporals i a temps parcial. Tal i com argumenten autors com Goldin (2014) les dones intenten cercar feines que permetin una millor conciliació de la vida laboral i familiar, com ara contractes a temps parcial. Aquests estan vinculats a condicions més precàries, d'acord amb Sánchez (2015) estan vinculats a menors salaris i a més dificultats per poder accedir a promocions laborals per poder desenvolupar la seva carrera professional, topant amb l'anomenada segregació vertical. Les raons d'adherir-se a contractes a temps parcials degut a les obligacions familiars o personals i la cura de nens o d'adults malalts, incapacitats o persones d'edat avançada són més predominants entre les dones que entre els homes. A l'any 2013 els homes amb contracte temporal presentaven un 22,8% respecte al total, a l'any 2016 s'observa un lleuger increment arribant al 26,1% i finalment a l'any 2019 hi ha un 24,9% d'homes amb contracte temporal. Pel que fa a les dones podem observar un augment dels contractes temporals des de l'any 2013 fins al 2019, arribant a un 27,4% de dones amb contracte temporal. L'any 2013 comença un període de recuperació després de la crisi de l'any 2008, quant els homes com les dones van veure disminuir la seva activitat laboral. Podem observar com les dones assalariades amb contracte temporal superen lleugerament als homes a l'any 2013, posteriorment la bretxa augmenta i seguidament es redueix. La causa de reducció de la bretxa aquests primers anys anteriors a la crisi s'explica per un augment de la precarietat en els homes assalariats més que no pas per la millora de la posició de les dones. D'acord amb Sánchez (2015), les jornades a temps parcial predominen entre les dones adultes d'entre 40 i 54 anys, coincidint amb els anys anteriors a l'etapa de jubilació. Segons Sánchez (2015) i Brindusa, Conde-Ruiz i Marra (2018) la bretxa salarial és més elevada entre persones que disposen de contracte indefinit que entre el que tenen contracte temporal.

En segon lloc, pel que fa al nivell de formació les dones més joves presenten nivells de formació més elevats que els homes. Aquestes diferències s'inverteixen amb l'edat i és quan els homes presenten més nivell de formació. Tal i com argumenten Brindusa, Conde-Ruiz i Marra (2018) i Sánchez (2015) la bretxa salarial es redueix lleugerament amb el nivell educatiu, els homes amb educació secundària guanyen un 14% més i els homes universitaris un 12% més. Pel que fa a l'àmbit d'estudi, hi ha més homes que dones seguint carreres tècniques vinculades amb sectors més demandats i amb millors condicions laborals. Per exemple, en un sector altament demandant com son les TIC l'any 2013 es van graduar un 15% de dones i al 2018 un 12%. Per altra banda, les dones predominen en carreres relacionades amb l'educació, els serveis, la salut i benestar o l'administració. A l'any 2018 trobem un 76,19% de dones graduades en educació, un 73,56% en salut i benestar i un 64,6% de graduades en ciències socials i periodisme.

En tercer lloc, pel que fa al salari percebut per les dones, s'observa un augment dels guanys de l'any 2017 respecte al 2013, tanmateix continua essent un 28% inferior als guanys dels homes. D'acord amb Brindusa, Conde-Ruiz i Marra (2018) la bretxa augmenta amb l'edat, els homes entre 30 i 47 anys guanyen un 11% més que les dones de la mateixa edat, i els d'entre 50 i 59 anys guanyen un 15% més. Pel que fa a l'ocupació, destaca la bretxa salarial existent entre directors/es i gerents, tot i que s'observa un decreixement l'últim any de període, tal i com Sánchez (2015) constata, aquest fet s'explica per un major descens dels salaris dels homes. A més, veiem com les bretxes salarials de científics, empleats d'oficina i salut i cura de persones,

han augmentat significativament l'any 2017 respecte al 2013.

Per últim, la taxa d'activitat femenina ha augmentat els últims anys, gràcies a una major incorporació de la dona al mercat laboral, l'any 2019 la taxa d'activitat femenina es situa en 53,3% i la masculina és de 64,27%. Tanmateix, a partir del 2008 la taxa masculina disminueix degut als efectes de la crisi econòmica. Si ens fixem en la taxa d'activitat per grups d'edat, s'observa com la femenina es redueix més amb l'edat que la masculina. La taxa d'atur femenina és superior a la dels homes, encara que a causa de la crisi, es reflecteix un augment més pronunciat de la taxa masculina. A l'any 2008 es situa en 10,05% i a l'any 2013 arriba fins a 25,6%. Per contra, la taxa d'atur femenina al 2008 era de 12,82% i a l'any 2013 es situa en 26,67%. A més, es pot comprovar com durant el període de recuperació després de la crisi, la taxa d'atur masculina és gairebé igual a la femenina, situant-se entre el 15 i 20%. Tanmateix, es pot observar que a partir del 2013 es tornen a produir diferències entre homes i dones i la taxa d'atur femenina supera a la masculina. Les diferències entre homes i dones en relació a la taxa d'atur són més significatives entre les persones més joves, a més, des de l'any 2013 fins al 2019 podem observar com aquestes diferències han augmentat. Al 2019 la taxa d'atur de les dones entre 16 i 19 anys es situa en 48,47% respecte a un 42,82% dels homes d'aquest mateix grup d'edat. Les dones de 25 a 54 anys presenten una taxa d'atur del 14,99 % i els homes un 11,05%. La taxa d'ocupació masculina supera a la femenina, a partir del 2008 el decreixement de la taxa masculina és molt més pronunciat que la femenina. La disminució es manté en ambdues taxes, fins a l'any 2013 que assoleix el 49,39% i el 39,56% pels homes i les dones respectivament. La taxa d'ocupació femenina ha millorat durant els últims vuit anys i al 2019 es situa al voltant del 45%, tanmateix la taxa masculina continua essent 10 punts superior. Les persones de 25 a 54 anys són les que disposen d'una major taxa d'ocupació i també és el grup d'edat que més ha augmentat respecte als anys anteriors.

Objectiu 4. Conèixer les principals tendències demogràfiques.

Les millores dels nostres hàbits i condicions de vida i l'accés generalitzat a la sanitat pública han augmentat l'esperança de vida de la societat, especialment la de les dones, situant-se a l'any 2018 en 85 anys, respecte a la dels homes al voltant de 80 anys. La població d'edat avançada és majoritàriament femenina, per aquest motiu, alguns experts anomenen aquest fenomen com a feminització de l'envelliment. Pel que fa a la natalitat, les dones cada vegada comencen la maternitat a més edat, a l'any 2018 l'EMM es situa en 32 anys.

Objectiu 5. Conèixer les diferències entre homes i dones respecte les pensions de jubilació i les PNC.

Segons Miranda (2011) la principal pensió del sistema de pensions espanyol és la jubilació i es distribueix de manera desigual entre homes i dones. En el moment en què les dones arriben a l'edat de jubilació, algunes es troben sense dret a la pensió de jubilació, d'altres amb una pensió menor que la dels homes. Aquest fet és degut a què han obtingut salaris inferiors durant la seva vida laboral o bé perquè han parat la seva promoció professional per fer-se càrrec dels fills o de familiars

A l'any 2013 les dones van tenir una pensió mitjana de jubilació un 45% inferior a la dels homes i al 2019 un 41% inferior. Encara que la bretxa en les pensions ha disminuït un 3% continua essent significativa. Segons Miranda (2011) les dones presenten una pensió mitjana menor que els homes, perquè moltes de les jubilades actualment, han obtingut salaris inferiors durant la seva trajectòria laboral perquè han parat la seva promoció professional per fer-se càrrec dels fills o familiars.

Els pensionistes per jubilació a Espanya continuen essent majoritàriament els homes, concretament a l'any 2019 són al voltant de 3 milions i mig, per contra les dones pensionistes

per jubilació no arriben als 2 milions i mig. Aquestes diferències es produeixen a causa de que les dones actualment beneficiàries de les prestacions van viure la seva etapa laboral en una època en què la dona participava molt poc en el món laboral. Tal i com apunta Ayuso (2018) aquestes diferències poden ser pot ser a causa de dues variables; no han tingut un treball remunerat al llarg de la seva vida, o bé sí que el van tenir però no van arribar a contribuir els anys necessaris per obtenir-la.

Les pensions no contributives corresponen a ciutadans/es amb manca de recursos suficients per subsistir, encara que no hagin cotitzat mai o no hagin treballat el temps suficient per disposar d'una prestació contributiva. Segons la última publicació de la Seguretat Social (2020) no disposar d'ingressos suficients seria quan les rendes o ingressos de què es disposa siguin inferiors a 5538,40€ anuals. Les dones han estat al llarg de tot el període d'estudi les principals beneficiàries d'aquesta categoria de pensions respecte els homes. Tanmateix, a l'any 2019 el nombre de dones beneficiàries de PNC ha disminuït respecte al 2013 i el nombre d'homes ha augmentat. Si ens fixem en els diferents tipus de pensions dins de la categoria de PNC, la jubilació és la que disposa de més beneficiaris/es.

Objectiu principal: L'impacte de la bretxa laboral de gènere sobre les pensions de jubilació està contribuint a la feminització de la pobresa?

Actualment les pensions de jubilació de les dones corresponen a una etapa caracteritzada per una feble presència de la dona al món laboral, per això moltes d'elles no tenen accés a la prestació, però es beneficien més de les pensions no contributives. Les dones cada vegada vivim més anys i ens introduïm a la maternitat més tard, veiem com el paper de la dona a l'àmbit familiar ha canviat els últims temps. A més, les taxes d'activitat i ocupació femenines han augmentat els últims anys i si continua així en un futur sembla que la bretxa de gènere a les pensions podrà disminuir

Els indicadors de pobresa observats ens mostren una clara presència de les dones amb privació social i material. Si ens fixem en el grup d'edat corresponent a l'etapa de jubilació, és a dir, a partir dels 64 anys, es pot observar que les diferències entre homes i dones respecte aquest indicador no són significatives. Probablement pot ser degut a que les pensions no contributives, sol·licitades majoritàriament per les dones, estan ajudant a disminuir la taxa PSM d'aquest grup d'edat. D'altra banda, les diferències entre homes i dones són més importants entre la població ocupada, aquest fet ens mostra desigualtats de les dones respecte als homes en el món laboral.

Els contractes a temps parcial i temporals estan més vinculats a les dones que als homes, perquè moltes vegades accepten reduir la seva vida laboral a canvi de conciliar la vida familiar. Aquest fet impacta negativament sobre les pensions de jubilació de les primeres i provoca desigualtats enfront als homes. Les dones amb contractes temporals cotitzen menys temps i per tant tindran dret a una jubilació inferior.

La bretxa salarial és un aspecte clau que es reflecteix sobre les pensions de jubilació mostrant desigualtats respecte a les quanties. Les dones continuen ocupant llocs de treball normalment menys remunerats i respecte les ocupacions més ben remunerades, com ara director/a, la dona continua adquirint un salari inferior que l'home amb la mateixa professió.

Tal i com hem vist anteriorment, les dones es beneficien més de les pensions no contributives que els homes, ja que aquestes no disposen d'ingressos suficients per viure dignament. La bretxa de gènere al món laboral està contribuint a una feminització de la pobresa. Mentre les dones continuïn beneficiant-se més que els homes de les PNC i mentre continuïn havent desigualtats al món laboral, les dones estaran més exposades a la pobresa que els homes.

7. Conclusions

A través d'aquest estudi s'ha observat que encara existeix una bretxa de gènere important en el món laboral que es veurà reflectida a les pensions de jubilació en un futur. El fenomen de la feminització de la pobresa engloba moltes dimensions diferents i en el present treball només s'han analitzat algunes variables relacionades amb la vida laboral de les dones. Tot i que si continuem amb la mateixa línia i la bretxa de gènere es manté els pròxims anys, les pensions de jubilació continuaran essent desiguals pels homes i les dones, i aquestes es trobaran amb una etapa de jubilació precària i veuran afectat el seu benestar. Tal i com argumenta Ayuso (2018), la feminització de la pobresa durant la vellesa és una de les conseqüències més greus que provoquen les desigualtats en els sistemes públics de protecció social. A l'afavorir les cotitzacions llargues, continuades i basades en els salaris més recents provoquen un avantatge a favor dels homes que avui en dia formen part de la població jubilada. El sistema de la Seguretat Social i el teixit empresarial de cada territori han de prendre consciència d'aquestes desigualtats per trencar amb aquest fenomen de feminització de la pobresa que estem vivint.

L'etapa de jubilació hauria de contemplar un benestar i gaudir dels últims anys de vida, si les pensions de jubilació són insuficients les persones viurem aquesta etapa en condicions precàries o de pobresa. La trajectòria laboral de les dones es pot veure afectada per nombrosos factors i provoca que es trobi desfavorida enfront de la trajectòria dels homes. Per aquest motiu, calen polítiques públiques i privades efectives per fer front a la bretxa de gènere existent en el món laboral. Aquest estudi pot servir com a punt de partida per continuar altres línies d'investigació en un futur, algunes idees de possibles projectes que es podrien realitzar en un futur són:

- Estudiar els efectes de les polítiques públiques d'igualtat de gènere sobre les pensions de jubilació
- Investigar altres aspectes relacionats amb la bretxa de gènere com ara la mida de l'empresa, l'antiguitat o el treball no remunerat.
- Realitzar una comparativa de l'anàlisi amb Europa.

Fent referència a les limitacions de recerca, principalment ha estat no trobar alguna dada puntual publicada sobre algun any en concret dins el període indicat.

8. Bibliografia

- Ayuso, M. (2018). *¿Hacia la progresiva reducción de la brecha de género en las pensiones contributivas?* Recuperat de https://www.researchgate.net/profile/Mercedes_Ayuso/publication/323243474_hacia-la-progresiva-reduccion-de-la-brecha-de-genero-en-las-pensiones-contributi/links/5a884971a6fdcc6b1a3f305f/hacia-la-progresiva-reduccion-de-la-brecha-de-genero-en-las-pensiones-contributi.pdf
- Belzunegui, A i Pastor, I. (2011). Género y pobreza. ¿Feminización o socialización de la pobreza en España? *Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, 12, 185-199. Recuperat de <http://dx.doi.org/10.20932/barataria.v0i12.148>
- Blázquez, E. (7 Enero, 2019). Impacto en las pensiones de la brecha salarial de género y la interrupción de la carrera profesional. Recuperat de <https://www.jubilaciondefuturo.es/es/blog/impacto-en-las-pensiones-de-la-brecha-salarial-de-genero-y-la-interrupcion-de-la-carrera-profesional.html>
- Brindusa, A., Conde-Ruiz, J., i Marra, I. (2019). Brechas salariales de género en España. *Hacienda Pública Española*, 229(2), 87-119 <https://doi.org/10.7866/hpe-rpe..19.2.4>
- Cantó, O., Cebrián, I. i Moreno, G. (2016). Crisis y brecha de riesgo de pobreza por género. *Estudios de Economía Aplicada*, 34(1), 179-204. Recuperat de www.revista-eea.net
- Centro Internacional Trabajo y Familia. (2014). *Impacto de las pensiones en la mujer. Jubilación y calidad de vida en España*.
- CEOE (2018). *Análisis de la brecha salarial de género en España*. Recuperat de <https://www.pwc.es/es/publicaciones/diversidad/analisis-brecha-salarial-genero-espana-ceos-pwc.pdf>
- Erosa, A., Fuster, L., i Restuccia, D. (2016). A quantitative theory of the gender gap in wages. *European Economic Review*, 85, 165–187. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2015.12.014>
- Espino, A. (2008). Género y pobreza: discusión conceptual y desafíos. *La ventana*, 26
- Goldin, C. (2014). A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter. *American Economic Review*, 104(4), 1091–1119. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.104.4.1091>
- Maestro, I., i Martínez, J. (2003). La pobreza humana y su feminización en España y

- las Comunidades Autónomas. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 104, 57-90. Recuperat de <https://www.jstor.org/stable/40184569>
- Manning, A. i Swaffield, J. (2008). The gender gap in early-career wage growth. *The Economic Journal*, 118. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02158.x>
- Mateo, M. i Espinar, E. (2001). Dinámicas del empobrecimiento desde la perspectiva de género. *Revista Internacional de Sociología*, 59(26)
- Sánchez, N. (2015). *Los efectos de la crisis económica en la brecha salarial*. Recuperat de <https://core.ac.uk/download/pdf/132086836.pdf>
- Tortosa, J. (2009). Feminización de la pobreza y perspectiva de género. *Revista Internacional de Organizaciones (RIO)*, 3, 71-89
- Treball, Migracions i Seguretat Social. (2019). *Dones en el mercat de treball, dones pensionistes i dones migrants en el segle XXI* del Ministeri. Recuperat de <https://www.sepe.es/HomeSepe/ca/que-es-el-sepe/comunicacion-institucional/publicaciones/publicaciones-oficiales/listado-pub-mercado-trabajo/informe-mercadotrabajo-estatal-mujeres.html>
- Valls, F i Belzunegui, A. (2014). La pobreza en España desde una perspectiva de género. Recuperat de https://www.foessa2014.es/informe/uploaded/documentos_trabajo/1510201414_1447_8007.pdf

9. Index de gràfics

- Gràfic 1. Evolució taxa de risc de pobresa per sexe a Espanya (%)
- Gràfic 2. Evolució taxa de PSM per persones ocupades de 16 a 24 anys (%)
- Gràfic 3. Evolució taxa de PSM per persones desocupades de 16 a 24 anys (%)
- Gràfic 4. Evolució taxa de PSM per persones ocupades de 25 a 34 anys (%)
- Gràfic 5. Evolució taxa de PSM per persones desocupades de 25 a 34 anys (%)
- Gràfic 6. Evolució taxa de privació social i material per persones ocupades de 35 a 44 anys (%)
- Gràfic 7. Evolució taxa de privació social i material per persones desocupades de 35 a 44 anys (%)
- Gràfic 8. Evolució taxa de privació social i material per persones ocupades de 45 a 54 anys (%)
- Gràfic 9. Evolució taxa de privació social i material per persones desocupades de 45 a 54 anys (%)
- Gràfic 10. Evolució taxa de privació social i material per persones ocupades de 55 a 64 anys (%)
- Gràfic 11. Evolució taxa de privació social i material per persones desocupades de 55 a 64 anys (%)
- Gràfic 12. Evolució taxa de privació social i material per persones retirades de 65 anys o més (%)
- Gràfic 13. Homes i dones graduades a Espanya, 2014-2016 (%)
- Gràfic 14. Homes i Dones graduades per tipus d'estudi, 2013 (%)
- Gràfic 15. Homes i Dones graduades per tipus d'estudi, 2018 (%)
- Gràfic 16. Homes amb contracte indefinit i temporal, 2013-2019 (%)
- Gràfic 17. Dones amb contracte indefinit i temporal, 2013-2019 (%)
- Gràfic 18. Assalariats amb contracte temporal segons sexe, 2013-2019 (%)
- Gràfic 19. Raons del treball a temps parcial segons sexe, 2013 (%)
- Gràfic 20. Raons del treball a temps parcial segons sexe, 2019 (%)
- Gràfic 21. Evolució taxa d'activitat segons sexe, 2002-2019 (%)
- Gràfic 22. Taxa d'activitat segons sexe per grups d'edat, 2013 (%)
- Gràfic 23. Taxa d'activitat segons sexe per grups d'edat, 2016 (%)
- Gràfic 24. Taxa d'activitat segons sexe per grups d'edat, 2019 (%)
- Gràfic 25. Evolució taxa d'atur segons sexe, 2002-2019 (%)
- Gràfic 26. Taxa d'atur segons sexe per grups d'edat, 2013 (%)
- Gràfic 27. Taxa d'atur segons sexe per grups d'edat, 2016 (%)
- Gràfic 28. Taxa d'atur segons sexe per grups d'edat, 2019 (%)
- Gràfic 29. Taxa d'ocupació segons sexe, 2006-2019 (%)
- Gràfic 30. Taxa d'ocupació segons sexe per grups d'edat, 2013 (%)

Gràfic 31. Taxa d'ocupació segons sexe per grups d'edat, 2016 (%)

Gràfic 32. Taxa d'ocupació segons sexe per grups d'edat, 2019 (%)

Gràfic 33. Guanys mitjana anual per treballador/a (€)

Gràfic 34. Guanys mitjana anual segons sexe per grups d'edat, 2013 (€)

Gràfic 35. Guanys mitjana anual segons sexe per grups d'edat, 2017 (€)

Gràfic 36. Esperança de vida al néixer segons sexe període 1988-2018

Gràfic 37. Natalitat període 1988-2018

Gràfic 38. EMM i Indicador conjuntural de fecunditat a Espanya, 1988-2018

Gràfic 39. Pensió mitjana mensual de jubilació a Espanya segons sexe, 2013-2019 (€)

Gràfic 40. Número de pensionistes anual per jubilació a Espanya segons sexe, 2013-2019

10. Index de taules

Taula 1. Evolució taxa risc de pobresa a Europa (%)

Taula 2. Evolució taxa AROPE a Europa (%)

Taula 3. Homes i dones graduades a Europa, 2016 (%)

Taula 4. Guanys mitjana anual segons sexe i ocupació, 2013 (€)

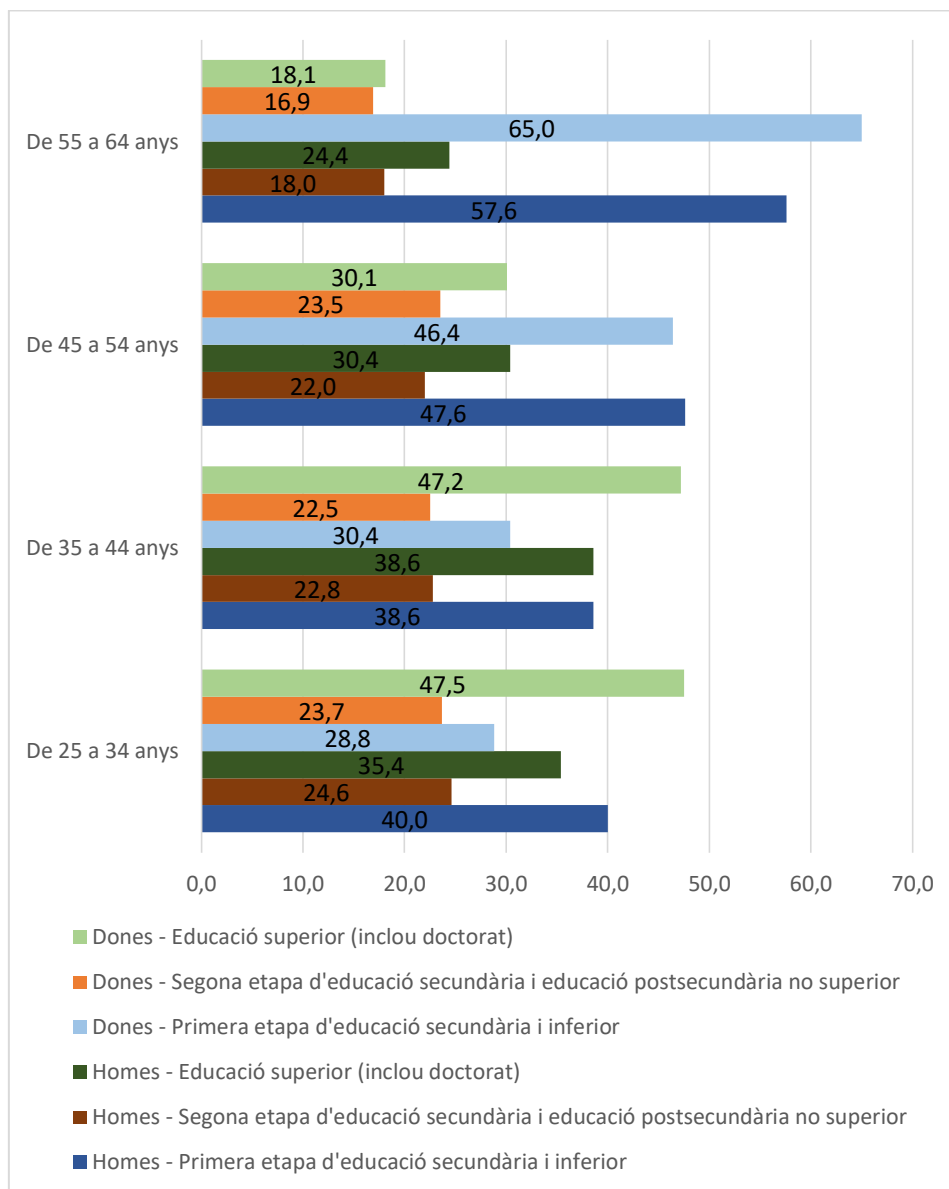
Taula 5. Guanys mitjana anual segons sexe i ocupació, 2016 (€)

Taula 6. Beneficiaris de PNC per modalitat segons sexe, 2013

Taula 7. Beneficiaris de PNC per modalitat segons sexe, 2018

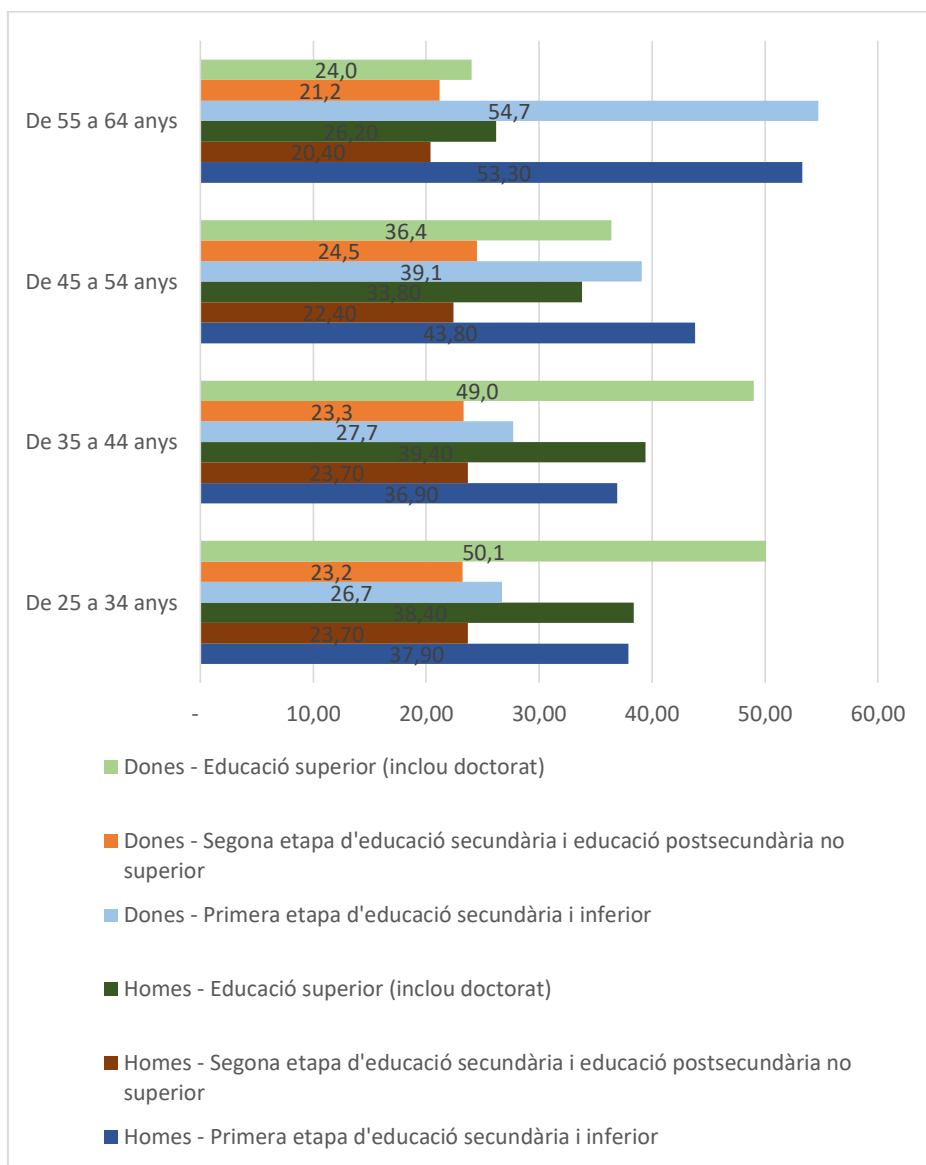
11. Annexos

Gràfic 1. Nivell de formació segons sexe per grups d'edat, 2014 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades INE (Eurostat, 2014)

Gràfic 2. Nivell de formació segons sexe per grups d'edat, 2018 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades INE (Eurostat, 2018)